

Received 01.11.2021	Research Article	JOTS
Accepted 20.11.2021		6/1
Published 01.01.2022		2022: 158-208

Dede Korkut'un Yeni Kolaj Tarzı Yazması Hocali Molla'nın mıdır?

Does Dādā Qorqut's New Collage Style Manuscript belong to Hocali Molla?

Dursun YILDIRIM*

Ankara/Turkey

E-mail: dursun2@gmail.com

A new manuscript has emerged that has been collected in the collage style of Qorqut Ata narratives. Who does this new collage manuscript belong to? This article will focus on the main problems such as the features of the new manuscript text and the text editing, and the views and determinations in the previous manuscripts and publications will be discussed and reviewed. In this article, besides the textual features of the new manuscript, the paper and ink features on which it was written, the type of paper and the possibility of where it might have been produced will be discussed. In addition, the identity of the person who classified the collage and text of this manuscript will be tried to be clarified in the article. It will be tried to find an answer to all these questions that we have briefly mentioned here, and to clarify the identity of the person who collected the new "Qorqut Ata/Dādā Qorqut" text in the collage style.

Key Words: Qorqut Ata, the narratives of Dādā Qorqut, Turkish epic literature, Ozan-Baxshi tradition.

* ORCID ID: 0000-0002-5611-2154.

I. Dede Korkut Anlatılarının Elyazmaları

A. Dede Korkut'un Dresden ve Vatikan Elyazmaları

Dede Korkut [= Korkut Ata] anlatılarının elimizde sadece iki elyazması vardır.¹ Her ikisi de bugüne dek hiçbir yerde benzerleri bulunamamış iki eşsiz elyazması olma vasfını korumaktadır. Elbette bu iki elyazmasının anlattığı anlatılar, ilk yazıya alındıkları kök elyazması *Oğuz Bitiği* [= Oğuz-nâme] adlı elyazması içinde bulunuyorlardı. Bu anlatılar, Oğuzların sözlü tarihinin belli bir dönemine ait idiler ve anlatıcı ozanın veya ozanların icraları sırasında yazıya alındıklarını tahmin ediyorum.² Bu sözlü tarih anlatıları, Oğuz boylarının beyleri ve hanları ile yaşadığı düzende onların ve *hanlar hanı* unvanı ile hanlık edenlerin yaşadığı olayları ve kimi boy beyleri/hanları olan alpların yaşadığı ömrü biyografik biçimde hikâye ederek anlatırlar.³ Bunlar aynı zamanda *Korkut Ata*'nın

¹ Dresden, Vatikan elyazmaları diye bilinirler. Bunlardan Dresden'den yapılmış elyazması bir kopyası ise, Berlin'dedir. Berlin kopyası da *Berlin nüshası* diye anılır. Bu nüsha, İstanbul'da Kilisli Muallim Rıfat eliyle incelenip yayınlandı. *Dede Korkut* ile bağlı anlatıların bize ulaşan elyazmaları, Berlin'i saymazsak iki tanedir. İki elyazmasından Dresden nüshası genellikle harekesiz, Vatikan nüshası ise harekelidir. Ancak, bunların geldiği kök elyazmanın ne kendisi ve ne de istinsahları elde vardır. Elde bulunan bu istinsahların da II. Murad (1404-1451) dönemi yazıcı odası mensuplarınca kök nüshadan üretildiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu kök nüsha da değişime uğramış başka bir nüshadan geldiğini düşünüyorum. Değişime uğramış bu kök nüshadan da yazıcı odasında mümkün olduğunca *şer-i şerif* ölçütüne uygun bir nüsha üretilmeye çalışıldığı kanısındayım. Değişime uğramış kök nüshanın yazılı olduğu dil ne ise, oradan Oğuzların konuştuğu dile çevrilmesinden anlaşılıyor. Kanıt başlıkta saklıdır. Şunu da söylemem gerekir: Dresden nüshası ilk denemedir. Bu deneme kısmen ayıklansa da önemli ölçüde *şer-i şerif*e uymayan unsurları da korumuştur. Bundan dolayı ikinci denemeye ihtiyaç duyulduğu için Vatikan nüshası ortaya çıkmıştır. Bunları karşılaştırabileceğimiz elimizde onların benzeri bir üçüncü elyazması yoktur. Ancak, bunlardan ve *Şecere-i Terâkime*'den yararlanılarak yeni denemeler yapıldığı da görülmüştür. Bunlardan biri Mustafa Kaçalın'ının yayınlamış olduğu çalışmanın (2017: 205-244) içinde yer alır. Buradaki yazma metin, tıpkıbasım ve transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Bunu kaçınıcı yazma nüsha saymak gerek acaba? Bu nüsha da bana göre *Dede Korkut*'un üçüncü nüshası denen yazmaya benzer biçimde tasnif edilip hazırlanmış bir kolaj tipi metin değeri taşır. Bu metin de *Oğuz-nâme* başlığı taşır. Bunlara benzer parçalar da vardır. Bunları Orhan Ş. Gökyay konuyla bağlı eserlerinde yayınlamıştır, adları bu yazıda sıkça geçmektedir.

² Kök elyazmasının istinsahından dönüşümlere uğratıldığını sandığım elyazmaları dikkatle incelendiğinde, değişimi yansıtacak epey kanıt ile karşılaşılacağı açıktır. En basitinden, bir kere manzum yapılar değişime uğramış, bulamaç yapılmış çok yerde. Anlatıların *manzum yapıları* en hafifinden *aktarım* sırasında değişime maruz kalmıştır.

³ Bu zaman, Türklerin, *Oğuz Han* sonrası bir kadim ve efsânevî bir zamanın kahramanlarının yaşadığı bir dönemi kapsar. Onların yaşadıkları *Korkut Ata* adlı bir bilge ozan tarafından kopuz eşliğinde türlü

tasnif ettiği Türk sözlü tarih anlatılarıdır.⁴ O çağlarda Türk sözlü tarih anlatıcılığı, hikâye tasnifi biçiminde bir tarih anlatıcılığıdır. Bu tarihçiliğin anlatım dili, söz ve ezgi birlikteliği ve kopuz eşliğinde, manzum yapıda bir anlatım dilidir. Anlatıların tamamının yazıya alındığı tahmin edilen ilk kök elyazması veya ondan üretilmiş nüshalardan hiçbiri günümüze kadar bulunamamıştır. *Oğuz Bitiği*⁵ dediğim bu elyazmasında sadece Dresden nüshasında yer alan anlatılar yer almıyordu. Şüphesiz, anlatıları tasnif eden *Korkut Ata* <Dede Korkut> anlatım sürecinde dinleyicilerine *istiğrak* hâlinde iken söylediği öğüt verici sözlerini sıraladıktan sonra kopuzu eşliğinde anlatılarını çalıp çığıyordu. Dresden ve Vatikan yazmalarından bu durumu anlıyoruz. *Oğuz Bitiği* dediğim kök nüsha, *Korkut Ata* tarafından tasnif edildiğini düşündüğüm nüshanın birinci kısmı, döşeme türü söylenmiş manzum öğütler <atalar sözü> ile başlıyordu. İkinci kısmı, Yaratılış, Türeyişi ve Oğuz Han'ın atalarının, onların geçmişlerinin tarihini kapsar. Bu kısımda Oğuz Han'ın kendisinin ve çocuklarının tarihleri ile bağlı anlatılar da yer alır. Dresden nüshasında yer alan anlatılar, ana gövdeden kopmuş görünüyor. Üçüncü bir kısım gibi duruyor. Bu bölümde yer alan anlatıların tasnif edicisi ve anlatıcısı *Korkut Ata* [Dede Korkut] görünmektedir. Yazıya alınması sırasında gerçekleşen icralar bir han önünde, *Korkut Ata*'nın söylediği şekilde anlattığını vurgulayarak icracı ozan sözlerine sahihlik katmaya

boy'lar veya bir başka deyişle *Oğuz-nâme*'ler hâlinde tasnif edilmiştir. Onun tarafından tasnif edilen bu anlatımları kendinden sonra da anlatılsın diye alp ozanlara miras bırakılmıştır. Bu anlatılar, manzum yapıda kurgulanmıştır. Manzum anlatım dili ile her biri söylenmiştir. Her *boy* [= hikâye] yapısı, biyografik yapı üzerine kurulu tahkiyevî bir tarih anlatısı oluşturur. Kısa tanımları böyle bir açıklamaya sığar, diyebilirim.

⁴ *Dede Korkut* ve onun anlatıları ile ilgili kimi perakende kayıtlara tarih ile bağlı yazma eserlerde ve kimi mecmualarda rastlanmıştır. Bu kayıtlar, O. Ş. Gökyay ve M. Ergin tarafından bir araya getirilip yayınlanmış olduğundan bunları burada tekrarda bir yarar görmemekteyiz. İlgililer şu iki esere bakabilir: Gökyay, 1938 ve Ergin, 1958: 34-47. *Dede Korkut* anlatılarının sözlü kültür ortamı yaratıcılığında çeşitli zamanlarda derlenmiş ve yazıya alınmış varyantları ve onların özellikleri, motifleri hakkında da şu eser eşsiz bir çalışma içerir. Bk. Gökyay 2000.

⁵ *Oğuz Bitiği* deyişimin nedeni şudur: Bana göre bu kadim anlatılar İslâm öncesi Türk hayatı ile ilgili maceralardır ve tasnif edilip kopuz eşliğinde söylenerek yazıya alınmış tarihleri de kadim bir tarihe dayandığı kanısındayım. İkincisi, *nâme* sözü 'kitap' anlamına da gelir. *Oğuz Bitiği* bu anlatıların yazıya alındığı ilk yazma kitabın gerçek adı olmalıdır, İslâmî inanç izleri, X. yüzyıldan sonra bu anlatıları ezberleyip kopuzları eşliğinde çalıp çığıran ozanlar eliyle içeriğe sızdırıldığı açıktır. Çünkü yeni dinleyici çevre böyle bir zihniyet ve inanç değişimi geçirmekte, toplumun psikolojik tutumu, bakış açısı, kişiyi, toplumu ve evreni algılayışı da aynı evrilmenin içinde bulunmaktadır.

özen gösterir. Kendisi de ustalığını göstermek için araya kadınlar üzerine küçük bir anlatı katar. Kısacası, yazıya alınan ve bize erişen anlatıların durumu üzerinde daha çok durmak gerekir, kanısındayım. *Korkut Ata* anlatılarının anlatım çatıları ile söylediği öğüt verici sözler ozanların belleğinde ezberlendiğinden dolayı elbet kalmıştır.⁶ Bunların bir kısmı Reşideddin tarafından Farsça (Togan, 1972), Ebulgazi Bahadır Han tarafından Türk dilinde⁷, İbn Aybek ed-Devadarî tarafından bir parçası Arapça kayda alınmıştır (Gökyay, 2000).

Karşılaştığımız Dresden ve Vatikan elyazmalarının, XIV. yüzyıl ile XV. yüzyıl arasında bir yerde, Merkezî Avrasya Türk imparatorluğu <Hun/Xiongnu> merkezinde (Gumilev, 2002: 113-114) Önavrasya Türk İmparatorluğu⁸ ve Osmanlı hanedanlığı döneminde de varlığını sürdüren *yazıcı odası*⁹ mensuplarınca farklı bir elyazmasından farklı kişilerce yazıya alınmış iki ayrı elyazması oldukları söylenebilir.¹⁰ Ama bu iki *farklı* elyazmasının da belli bir 'kök' nüshadan geldiği olduğu anlaşılıyor. Bu *farklı* oluşturulmuş elyazmalarına kaynaklık eden nüshanın içerdiği en eski tarihi zaman olarak Bayundur/Bayındur Han zamanı görünüyor.¹¹ Bu da bize Akkoyunlular dönemini göstermektedir. Büyük ihtimal

⁶ Bunlarla ilgili M. Ergin'in adı geçen eserine bakılabilir. Hepsinin dökümü verilmiştir.

⁷ *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türkî* adlı iki eseri, Türklerin ve Oğuzların tarihlerini anlatan efsanevî ve menkabevî anlatılar ile örülü bu eserler, Türklerin geçmiş tarihlerini anlatırlar. Türk sözlü tarih anlatımı anlatılardan yine Türk dilinde yazıya alınmış olmaları onların önemli yanını oluşturur.

⁸ Önavrasya Türk imparatorluğu tarihi için başlangıç tarihi Selçuklular ile, 1041 yılında başlar ve birçok süreçler geçirdikten sonra yönetim Kayı boyunun kurduğu Osmanlı hânedanlığı idaresi altında 600 yıl yaşadıktan sonra imzaladığı Sevr anlaşması ile resmen tarihe karışır.

⁹ Türklerde *Hunlar*'dan itibaren yazıcı odası, yazıcılık geleneği vardır. *Selçuknâme* yazarı Yazıcızâde Ali, böyle bir oda mensubu olabileceği gibi, hiç şüphesiz bu odaya mensup birinin oğlu olduğu *Yazıcızâde* unvanından da açıktır. Onun babasının da bu konular hakkında bilgi sahibi olması ihtimali vardır. Yazıcızâde Ali, belki de babasının sahip olduğu kitaplıktan yararlanmış ve bu konulara ilgi duymuş olmalıdır. Kendisi de bu odaya intisap etmiş olma ihtimalinin ötesinde, babadan kalan bir bilgi birikimine sahip olduğu kanısındayım.

¹⁰ Türklerin hayatında bu yazıcı odası önemlidir. Bu yazıcı odasının varlığını *Teng Eri Kutı Mo-Tun* [= Bodun Kağan]'dan (MÖ. 210-174) itibaren bilmekteyiz. Ancak, onun döneminde olan bu odanın daha da kadim bir varlığı olduğu, devletler ve boylar arası yazışmaları yöneten bir devlet aygıtı işlevi gördüğü, dış ilişkileri yürüttüğü söylenebilir. Bu yazıcı odaları, Türk devlet teşkilâtında bir tür dışişleri bakanlığı işlevi görürler.

¹¹ Oğuz boyları arasında Bayındır boyu ne zaman hanlık sürdü, Bayındır Han ne zaman hanlar hanı oldu, hangi zamanda yaşadı, bir ad tahrifi veya yakıştırması olması ihtimali var mı, araştırmaya değer bir

verilmiş ve ondan *şer-i şerif'e* uygun biçimde yeniden tertip ettirildiği anlaşılıyor. Vatikan yazmasını tertip ve tasnif edenin aynı zamanda Dresden'i de gördüğü, kanısındayım.¹³ Benim açımdan bunu gösterecek birçok kanıt arasında en basit temel kanıt, *boy* ve *hikâyet* terimlerinin kullanımınıdır. İki farklı terimin kullanımı elyazmasını vücuda getirenlerin görüş ve anlayış farkını yansıtmaya yeterli kanıttır, diyebilirim.

Dresden nüshasının başlığı *Oğuzların boylarının dili ile Dedem Korkut Kitabı* [*Kitâb-ı Dedem Korkud alâ lisân-ı taife-i Oğuzan*] denmesi bana iki ihtimali düşündürmektedir. Bu ihtimallerden ilki şudur: Bu elyazması nüshaya kaynaklık eden elyazması farklı bir anlatım diline ve yazı tipine sahip idi. Bu elyazması, Önavrasya Türk imparatorluğunda yaşayanların anlayışına ve kültür ortamına aykırı özellikler taşıyordu. Oğuz Türklerinin sözlü tarihi bu bakımdan anlatıma uygun görülmedi. Elde bulunan bu Oğuz sözlü tarih anlatıları elyazması, değişime uğratıldı. Akralalık bağı kurmak açısından bir kanıtla dönüştürüldü. Bu nüshayı yapanların elindeki nüsha da elimizdeki nüshalardan hiçbiri değildi. Yeniden akralalık bağı kurulmak istenen Kayı boyu anlayışına göre metinler ve içerikleri gözden geçirilip yeniden tertip edilmiş, böylece *şer-i şerif'e* uygun yeni bir elyazması yaratıldığı düşünülmüştür. Dresden ve Vatikan elyazmalarına kaynaklık eden elyazması böyle bir elyazması olmalıdır. O nüsha şimdi nerededir, bilinmiyor. Ancak, *yazıcı odası* mensuplarınca elyazmasının bu haliyle de *şer-i şerif* bakımından uygun bulunmadığı ve her iki nüshanın da bu yüzden değişime uğratıldığı anlaşılmaktadır. Sultan II. Murad [1404-1451] dönemi hanedanlık yazıcı odası kayıt defterleri ve evrakı var ise, incelendiğinde bu durum sarih biçimde ortaya çıkacaktır. Kısaca söylemek gerekir ise, her iki nüsha, yazıcı odası mensuplarınca elimizdeki hüviyetlerine kavuşturulmuştur. Bu bağlamda bir özgünlükleri vardır. Hangi ölçülerde bir değişime uğramış oldukları üzerinde burada durulmayacaktır; çünkü bu hatırlatma asıl konuya girmeden önce yapılması icap eden kısa bir açıklamadan ibarettir.

Dresden ve Vatikan nüshalarına kaynaklık eden elyazması, farklı bir dilde yazılmış bir elyazmasından yararlanılarak hazırlanmış olması ihtimali de vardır. Bu ikinci ihtimali kuvvetlendirecek bir kayıt, Reşideddin'in yazmış olduğu

¹³ Kanıt olarak Vatikan nüshasına alınmayan *hikâyet*'ler sıralanabilir. Kalan hikâyeler, *şer-i şerif* ölçüsüne uygun görülmedikleri için bu nüshada onlara yer verilmediği anlaşılmaktadır.

sözlerde saklıdır. Reşideddin'in ifadesinden *Dede Korkut*'un kendisi ve anlatıları hakkında ayrıca söz edeceğini belirtmesinden elinde bir adet Türk dilinde ve bir adet de Farsça yazıya alınmış bir *Kitab-ı Dede Korkut* yazması olduğu ihtimalini düşündürmektedir. Çünkü o, Türk ve Oğuz tarihini yazarken Farsçaya tercüme edilmiştir. Türk dilinde yazılmış kaynaklardan da Reşideddin yaptırdığı tercüme yolu ile yararlanmıştır.¹⁴ Eğer böyle ise, o zaman bu metinler, Farsça'dan Oğuz boylarının diline çevrilmiş ve o günün Türklerinin inançları ile uyumlaştırılmaya çalışılmış, anlatım yapısı *şer-i şerif* ile uygunlaştırılmış bir nüsha Akkoyunlu sarayında yaratılmış ve orada yaratılmış olan bu nüsha, elimizdekilere <Dresden, Vatikan> kaynaklık etmiştir. Dediğim gibi, bu nüshadan veya Farsçasından elimizdeki yazmalar ortaya çıkmıştır. Her iki elyazmasının yazıcı odasında farklı iki kişi eliyle yazıya alınmış olduğu da açık bir husustur. Dresden ve Vatikan elyazmaları yazıcı odası mensuplarının anlayışına göre anlatılarda yer alan manzum-mensur görünümlü metinler, çeşitli müdahalelere ve değişimlere uğratılmış olduğu anlaşılmaktadır. Dresden elyazması, Vatikan'a göre bu türden kanıtları bünyesinde daha çok barındırmaktadır.¹⁵

Bir üçüncü ihtimal, Uygur yazısı ile istinsah edilen ve tarih yazımı için Reşideddin'in tarih heyeti için istinsah edilip getirilen nüsha olması olasılığıdır.

¹⁴ Reşideddin, *Câmi'üt-Tevârih* adlı eserinde yer verdiği Farsça *Oğuznâme*'de *Dede Korkut*'tan söz eder ve şunları söyler: “*Korkut bayat neslinden olup Kara Hoca'nın oğlu idi. O çok akıllı, hakîm ve keramet sahibi olmuştur. İnal Sır Yavkuy zamanında zuhur etmiştir. Bu rivayetlerin (yani Oğuznâmedeki) sahibinin (yani onu Reşidüttin'e anlatan zatın) kaydettiğine göre Korkut 295 yıl yaşamıştır. Güzel sözler ve kerametler söylemiştir. Onun hikâyeleri çoktur ki ayrıca zikrolunur*” (Gökyay 1938). Burada belirtilen eserlerden Reşideddin'in istifadesi için, onların Farsçaya tercüme edilmiş olması icap eder. Ancak, nereden tercüme edilecektir, sorusunu sordurur. Bu nüsha, muhtemelen kök nüshadan Uygur yazısı ile istinsah edilip *Câmi'üt-Tevârih*'in yazılışına yardımcı olan tahrir heyetine getirilmiştir. Bu eserin tamamından sadece Oğuzların bidayetinden, Oğuz Han ve oğullarından söz eden kısımlarından yararlanılmıştır. Farsçaya tercüme edildiğini tahmin ettiğim *Dede Korkut* anlatıları başka bir bölümü yazmak üzere geriye bırakılmış ise de Reşideddin'in idam edilmesi nedeniyle böyle bir bölüm yazılamamıştır. Bundan dolayı *Dede Korkut* anlatılarının Farsça tercümelerinin mahiyeti ve âkibeti bilinmemektedir. Bunların İran, Afganistan ve Hindistan, Kahire ve Bağdat elyazmaları arasında kitap, risale, mecmua içinde bulunması ihtimali vardır. Duyduğum kadarı ile Mısır Kahire Devlet Kitaplığı elyazmaları arasında henüz tasnif edilmemiş odalar dolusu elyazması mevcuttur. Aynı durum sözünü ettiğim ülkeler için de geçerlidir. Türk dilinde bu anlatıları aramak yeterli yöntem değildir. Farsça ve Arapça yapılmış çevirileri olması olasılığını da göz önünde tutmak gerekir.

¹⁵ Bir başka yazımızda bu konuya genişçe değinilecektir. Türkler arasında *ata*, *hoca*, *baba* ve *dede* unvanlarının yerleşikliği X.-XII. yüzyıllar aralığında görülür ve bu dönem Türkler arasında İslâmî inancın yerleşme sürecidir.

Bu nüsha, daha sonraları Akkoyunlular eline geçmişse, dip nüshadan gelen bir kadim nüsha olma olasılığı vardır. Bu nüsha, Uygur yazısından istinsah edilmiş olabilir. Akkoyunlular, aynı yazıyı koruyarak ama anlatım dilini Oğuz lehçesine çevirerek ve içeriğini kısmen değiştirerek *Oğuz boylarının diliyle* yeni bir elyazması üretmiş olmalıdır. Akkoyunlular, bu yeni elyazması nüshayı aralarında kadim bir akrabalık bağı bulunduğunu kanıtlamak üzere II. Murad Han'a İstanbul'a göndermişlerdir. Bu da bir ihtimaldir. Dresden ve Vatikan nüshaları bu nüshadan da doğmuştur. Bu nüsha, yazıcı odasında Uygur yazı dilinden Oğuz boylarının diline aktarılmış ve buradan *şer'i şerife* uygun nüshalar tertip edilmeye çalışılmıştır. Bütün bu olasılıklar ileri sürülebilir kanıtlara sahip görünüyor.¹⁶ Özellikle bu kanıtlar bana göre daha çok Dresden elyazmasında saklı görünmektedir.¹⁷

Yukarıda belirttiğimiz ihtimaller sadece akla gelen ihtimallerin bir kısmıdır. Elimizde bulunan Dresden ve Vatikan elyazmalarının nasıl bir yazmadan, hangi yazı ile yazılmış bir nüshadan üretildiğini ve kimlerin bu nüshaları nasıl ve nereden yararlanıp yarattığı konusunda kesin bir veri elimizde mevcut

¹⁶ Bana göre bu kişi, büyük ihtimalle II. Murad dönemi *yazıcı odası* mensubu Yazıcızâde Ali Bey olmalıdır. Babasından intikal eden bir çalışma olması ihtimali de vardır. Babasının da bu oda mensubu bir şahsiyet olduğu unvan ile uyumludur.

¹⁷ Yusuf Azmun'un bana gönderdiği notta şu hususlar dile getirilir: “*Uygurlarda Dede Korkut boyları yok. Türkmenlerde halk hikâyeleri şeklinde çok boy var. Boy sözü Türkmen ağızlarında bay olmuştur ve halk hikâyesi anlamında kullanılıyor. Amcamın kızı <çocukluğumuzda bize> Tepe Göz'ü anlatıyordu.*”

Azmun'un gönderdiği not bana şu hususları düşündürmüştür: *Dede Korkut* boylarından, onların sözlü tarihinden Uygurlar arasında hiç söz edilmeyişi, bir iz bulunmadığı tespiti Azmun tarafından yapılmıştır. Bence doğru ve yerinde bir tespit, ben de bu görüş ve tespite katılıyorum. İlhanlı Sarayı'nda Uygur yazısı ile yazı yazan kâtiplerden birinin yapmış olduğu bir işgüzârlık da *Uygurların Kağanıym* vurgusunun Uygur yazısı ile yazılmış *Oğuz Kağan Destanı* nüshasında yer almış olmasıdır. Bu nüshada Farsça sözcüklere de yer verilmiştir. Bütün bu malzemeler *Câmi'üt-Tevârih* adlı eseri yazan Reşideddin için sarayda kurulu bir heyet tarafından hazırlanıyordu. Uygurlarda *Dede Korkut* boylarının, boy adlarının ve izlerinin bulunmayışı hatırlatması bunlar üzerine beni de düşündürmüştü. A. M. Şerbak, *Oğuzname-Muhabetname* (1959) adlı eserinde bu Farsça unsurlara dikkat çekmiştir. Bu durum, metin bakımından konu üzerinde durulması icap ettiğini bize göstermektedir. İlhanlı dönemi Budist Uygur yazıcılar böyle bir işgüzârlık yapmış olma olasılığı da vardır. Üzerinde durulması icap eden ilginç bir tespittir. Azmun, bu tespiti ile *Korkut Ata* anlatılarıyla bağlı çok önemli bir noktaya temas etmiştir, kanısındayım. İlhanlı sarayında kurulan Tarih Encümeni'nin farklı dil ve kültürlerle mensup pek çok uzmanı bir araya getirmiş olduğunu gösterir.

görünmüyor. Bununla birlikte, iki elyazmasının üretildiği elyazmanın yazı dilinin Oğuz boylarının dilinden farklı bir dil olduğu açık ve kesin bir gerçekliktir, diye düşünüyorum. Bu gerçeklik, elyazmanın Dresden nüshası kapağı üzerinde durmaktadır. Kitabı yeniden tasnif ve tertip edip yazıya alan tarafından açıkça bağıra bağıra iç kapakta ifade edilmektedir. Üstelik sadece bu husus değil, anlatıcısının veya bu nüshayı tasnif edip yazıya alanın soyca *dede*'si olduğu da burada açıkça vurgulanmaktadır. Bu vurgulamada iki durum vardır. İlki, Uygur yazı dilinden veya başka bir dilden Oğuz boylarının diline bu aktarmayı yapanın *Bayat* boyu mensubu olmasıdır. Bu nedenle, *Dede Korkut* anlatılarının Dresden yazması yazıcısı veya çevircisi, onların tasnif edicisini ve anlatıcısını ve ilk yazıya aldırıcısını *Dedem* demekle kendini hak sahibi görmüş ve elyazmasına *Kitâb-ı Dedem Korkud* adını vermiştir. İkincisi, aralarında *Bayat* boyu mensubu olmaktan öte, *Korkut Ata* ile aralarında doğrudan bir kan bağı vardır ve bu durumu bildirir bir soyağacı elindedir. Benim tahminim, Dresden nüshasını elimize erişen biçim ve içeriğine kavuşturan yazıcı odası mensubu kişi, *yazıcı*, *Bayat* boyu mensubu bir kişi olduğu yolundadır. Bu nedenle hazırladığı elyazmasının başlığını *Dede Korkud* değil de *Dedem Korkud* koymuştur ve bana göre bu tutum, bilinçli bir davranıştır.¹⁸

Korkut Ata'nın kendisi hakkında elyazması tarih kitaplarında türlü kayıtlara rastlanır.¹⁹ Onun söylediğine inanılan sözlerin ve onun ile bağlı sayılan rivayetlerin muhtelif elyazmalarında yer aldığı bilinmektedir.²⁰ Ayrıca, bu anlatıların, yakın zamanlarda sözlü anlatımın yaşadığı yerlerde derlenip yazıya alınan ve yayınlanan çeşitli rivayetleri de bilinmektedir. Sözlü anlatımdan yazıya alınan bu anlatılar, doğal olarak önemli ölçüde değişime uğramıştır (Gökyay, 2000). Meraklı okuyucu ve dinleyiciler için olduğu kadar, kahvehânelerde

¹⁸ Bu konu üzerinde başka bir yazıda daha kapsamlı bir şekilde durulacak ve tüm ihtimaller ele alınıp incelenecektir. Bu hususta, Azmun şu notu eklemiştir: “Üçüncü yazmada ‘Bunlar<-ı> ben söylemiyorum, Dedem söylemiş gibi söylüyorum’ mealinde satırlar var”. Tespitlerimi bu türden kayıtlar da destekliyor. Azmun’a teşekkürler.

¹⁹ Bu konuda elinizdeki yazıda belirtmiş olduğum Orhan Ş. Gökyay, M. Ergin, Z. Velidi Togan'ın eserlerinde tarihi kaynaklar zikredilmiştir. Önceki yayınlarda yer alan kaynaklar ve kayıtlar, Ahmet B. Ercilasun (2019) tarafından toplanıp *nehir-kitap* tarzında topluca yayınlanmıştır. Tabii, ihmâl edilemeyecek çalışmalardan biri de hiç şüphesiz Köprülü'nün (1976) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde yer alan *Oğuznâme* maddesidir.

²⁰ Bu konuda yukarıdaki dipnotta gösterilen eserlerden istifade edilebilir.

hikâyeleri okuyarak dinleyiciye anlatan *kıssa-hân*'lar için de hususi yazmalar tertip edildiğini bilmekteyiz. Bu tür yazmalarda *kıssa-hân*'lar için, kahvehâne sahibinin ne zaman çay, kahve, içecek servisi yapacağı durak yerleri hikâyeleri anlatacak *kıssa-hân* tarafından kendisi için bu maksat ile hazırladığı yazma nüsha üzerinde bu hususları yazı ile belirlenir. Hikâye anlatımı oraya vardığında durur ve kahvehâne sahibi, dinleyicilere çay, kahve ve şerbet satma fırsatı bulmuş olur. Bu durum bize, *kıssa-hân*'lar için hazırlanmış *kıssa-hân hikâye yazmaları*'nda kahvehâne sahiplerinin para kazanacağı durak yerleri de yazı ile belirlenmiş oluyordu. Bu yerler, şüphesiz dinleyiciler için merak uyandırıcı, arkasını dinleyeceği bir yere isabet ettiriliyordu. “Burada durulacak, aradan sonra devam edilecek” gibi kayıtlar konur. Bu türden hazırlanmış *kıssa-hân mecmuaları* nadir de olsa günümüze kalmış ve bir tanesine tesadüf edilmiştir.²¹

B. Dede Korkud Elyazmaları İle Bağlı Çalışmalar

Türk dünyasında *Korkut Ata* anlatılarının edebî ve bilimsel bağlamlarda araştırılıp inceleme çalışmalarına geçilebilmesi için epey zaman geçmiştir.

Dede Korkut anlatılarını Dresden nüshasından istinsah edip ilk kez yayınlayıp herkesin haberdar olmasını sağlayan Alman araştırmacı Hendrick Frederik von Diez [1781-1817]'dir. Bütün dünya ve Türkler, *Dede Korkut* anlatılarının varlığından onun sayesinde haberdar olur. Kendisinin Dresden nüshasından yaptığı kopya tarihe Berlin nüshası adı ile yerini almıştır. Türkoloji ile uğraşanlar böylece *Dede Korkut* [= Korkut Ata] adını ve anlatılarını ilk kez onun sayesinde duymuş olur (Diez, 2018).

V. V. Barthold (1869-1930) da Diez'in yayınından sonra bu konu ile ilgilenir. Theodor Nöldeke (1836-1930), Dresden yazmasını istinsah edip çalışmak ister. Fakat eser ile uğraşmayı kendisi için yorucu bulur ve onu çalışmaktan vazgeçer.²²

²¹ Bk. Yıldırım, 2003: 134-142 ve Yıldırım, 2005: 751-763.

²² Bk. Kalenderoğlu, 2010: 285-295. Ayrıca, bk. Şahin 2012: 219-238. Hocali Molla tarafından A. N. Samoyloviç'e temin edilen bu elyazması Çarlık politikasına uygun bir anlatıma sahiptir. Kaçar Türk hânedanlığı ile Çarlık Rusya çekişmesi Şiî-Sunnî ikilemi üzerine oturtulmuş bir metin izlenimi vermektedir. Samoyloviç bu metin üzerine doktorasını yapar. Hocali Molla verdiği bu metinde anlaşılmayan kelimelere açıklamalar yazıp Samoyloviç'e göndermiştir. Hocali Molla'nın ilginç bir istinsah imlâsı vardır. Aynı sözcükleri farklı imlâlar ile yazmıştır; ilerde hakkında konuya bağlı ayrıca ve genişçe söz edilecektir. Ayrıca bk. Samoyloviç, 2005. Burada işaret edilen bilgiler ve Hocali Molla

Dresden nüshasından kendisinin istinsah etmiş olduğu yazmayı, Barthold'a çalışması için 1892 yılında hediye eder.²³ Çarlık Rusya idaresinin Türklere karşı yürüttüğü dil politikalarının oluşturulduğu çarlık Akademisi bünyesinde o da vardır. Dresden nüshasında yer alan çeşitli boy'ların <hikâyelerin> Türkçe ve Rusça tercümelemleri ile yayınlamaya başlar.²⁴

Türkmen dili, edebiyatı ve folkloru ile yakından ilgilenmiş <bu uğurda Pan-Türkist suçlamasıyla canından olmuş.> A. N. Samoyloviç (1880-1938), Barthold ve öteki şarkiyatçıların derslerinde yetişen, onların çalışmalarından yararlanarak Türkmen dili ve edebiyatı üzerine kendisini yetiştirmiştir.²⁵ Bu süreçte Diez'in ve Barthold'un çalışmaları ve yayınları ile *Kitâb-ı Dedem Korkud*'un bilim dünyasına tanıtılması önemli gelişmelere yol açmıştır.

Yeni Mecmua'nın *Çanakkale Fevkalade Nüshası* (Cevdet, 1915: 89-92) bir yana konacak olur ise, Diez'in yayınından tam 100 yıl sonra, 1915 yılında Kilisli Muallim Rıfat (Bilge) [1874-1953] *Kitab-ı Dede Korkud*'un Berlin istinsahını Türkiye'de, İstanbul'da yayınlama olanağı bulmuştur (Kilisli Muallim Rıfat, 1916). Böylece bütün Türk dünyası aydınları, Diez'in ve Barthold'un yazıları yanı sıra, Kilisli Muallim Rıfat'ın yayınladığı Berlin istinsahı üzerinden *Dede Korkut* anlatıları ile ilk kez doğrudan bilgi edinme olanağı bulmuş olur.

ile Samoyloviç ilişkileri üzerine bu çalışma geniş bilgiler ihtiva eder. Elinizdeki bu yazıda, sözkonusu kitabın ilgili bahislerinden yararlanılmıştır.

²³ W. W. Barthold'un yayınladığı boylar ile ilgili geniş bilgi için bk. Gökyay, 2000: 15-16. Barthold, 1894 yılından 1900 yılına kadar Deli Domrul, Dirse Han oğlu Boğaç, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması boylarını tercüme ederek yayınlamıştır. Yazmanın tamamını ise, 1922 yılında tercüme ederek ve düzeltmelerini yaparak yayınlamak üzere A. M. Gorki Dünya Edebiyatları Enstitüsü'ne teslim etmiştir. Ancak, 1930 yılında bu değerli bilim adamı da J. Stalin'in gaddarlığına uğrayıp ecel şerbeti içmiştir. Bu eseri, Moskva ve Baku'da yayınlandı. Bk. Barthold, 1950 ve 1962.

²⁴ Barthold tarafından Rusça tercümelemleri ile yayınlanmış boylar hakkında bilgi önceki dipnotunda gösterilen yerden başka şu yayınlara da bakılabilir: D. Nuraliyev (1971). Son derece dikkat ile hazırlanmış bu çalışmada Samoyloviç'in ve Hocalı Molla'nın iş birliği ve sonuçları ilmi dikkat çerçevesinde ortaya konmuştur. Türkmen folkloruna Samoyloviç'in yapmış olduğu hizmetleri için ise bk. Berkeliyev 1980. (Bu eserler İhsan Kalenderoğlu bana sağlamıştır. Kendisine teşekkür ederim. İlgili bahislerde yararlanılacaktır.)

²⁵ A. N. Samoyloviç, 1902 yılında Rus İlimler Akademisi'nce Türkmen dili ve edebiyatını inşa etmek yolunda malzeme toplamak için Türkmenistan'a görevlendirildiğinde elinin altında *Dede Korkut* ve Türkmenler ile ilgili ne yapacağına dair bir dosyası vardır. Bu dosyada ayrıca dünyada Türkmenler hakkında ne yayınlanmış ise toplanmıştır. Aşgabat'a ise İstanbul'a uğradıktan sonra gelmiştir.

Hiç şüphesiz bütün bu gelişmelerden Türkmen tarihi, edebiyatı, dili ve folkloru ile yakından uğraşan A. N. Samoyloviç (1880-1938) Türkmenler için kendilerine özgü bir edebiyat ve bir dil yaratması için görevlendirilmiş bulunuyordu. Bu yüzden konuya özel bir önem ve özen gösteriyordu. A. N. Samoyloviç bu nedenle Türkmenistan seferlerine çıkmadan önce İstanbul'a uğrar ve ilgililer ile görüşmeler yapıp geri döner.²⁶

Yeni Türkmen Dili ve Edebiyatını kurma çalışmalarını yürütme ve gerçekleştirme görevi kendisine verilmesini işini benimsemiş olduğu anlaşılıyor. Henüz o sıralarda Orta Asya Türkleri arasında yazı ve konuşma dili <Türkî veya son dönem Çağatay Türkçesi> birlikteliği sürmekte ve iletişim işlevini başarılı biçimde bütün Türk boyları mensupları arasında korumaktadır. Çarlık dönemi taş baskısı kitapların kullandığı dil örnekleri buna bir kanıttır. Şüphesiz kullanılan eski harfli müşterek alfabe de dilin anlaşılabilirliğini koruyucu işlevi görmekte ve bu iletişimi güçlü tutan önemli bir etkidir.²⁷

Dede Korkut ile ilgili çalışmalar, Diez'in ve Barthold'un yayınları ile hız kazanır, zaman içinde dünya üzerinde bu konuda önemli yayınlar ve gelişmeler olur.²⁸ Birçok metin neşirleri, çeşitli incelemeler yayınlanır. Bunlar arasında Kilisli Muallim Rıfat (1916), O. Ş. Gökyay (1938; 2000), Ettore Rossi (1952), Hamid Araslı (1939), M. Ergin (1958), V. V. Barthold (1962), A. Kononov (1958), S. Tezcan (2001), Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten (2001), Mertol Tulum-M. Mahur Tulum (2016) ve son olarak M. Kaçalın (2017) tarafından yayınlanmış metin, araştırma ve inceleme neşirleri bu konuda yapılmış birkaç örnek olarak gösterilebilir.

Dede Korkut anlatıları üzerine sayısız inceleme yazısı yazıldı. Ancak, bütün bunlara karşılık, *Kitâb-ı Dedem Korkud*'un yeni ve tekmil bir nüshası hiçbir yerde

²⁶ A. N. Samoyloviç, 1900 ve 1911 yıllarında iki kez İstanbul'a uğramıştır.

²⁷ Çarlık döneminde Türk boylarına *millet* kimliği kazandırma, kendilerine yeni bir kimlik, dil, edebiyat ve tarih yaratma, Türkleri dil ve tarih açısından ayırıştırma eyleminin akademik düzeyde yapılan başlangıç çalışmalarıdır. Aynı dil politikaları, Sovyet Rusya tarafından sürdürülmüş ve sonuçta Türkler, aralarında Rus dili ile iletişim kurar düzeye getirilmiştir. Bu problem günümüzde de çözülememiş, eski sağlığına kavuşturulamamıştır.

²⁸ V. V. Barthold, Rus İmparatorluk Akademisi'nde bilimsel gerçeklikten ödün vermeyen bir bilim adamı olarak bilinir. İstanbul üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak dersler vermiştir. Gerçek bilim adamı olmanın bedelini hayatı ile ödemek zorunda kalır.

bu tarihe kadar ele geçmedi. Onun ne Farsça, ne Arapça bir çevirisine, ne Uygur yazısı bir nüshasına, ne de bütün bunların çıkıp geldiği bir kök nüshaya rastlanabildi (Ercilasun, 2019). Dresden ve Vatikan nüshaları bu açıdan eşsizliklerini korumayı sürdürmektedir.

Dil bakımından Dresden ve Vatikan nüshalarının dili, XI.-XVIII. yüz yıl aralığında Önavrasya <Rumeli ve Anadolu>, Kafkasya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan sahası Türkleri açısından, tarihi derinlik ve coğrafi genişlik içinde, özellikle manzum ve mensur anlatıların gösterdiği gramer özellikleri ve söz varlığı, ödünclemeler hemen her yerde klâsik edebî metinler bir yana konursa, geniş halk kesimleri için yazılan eserlerin dili anlaşılır, paylaşılır bir durumdadır. Türklerin geniş kitleleri için yazılmış elyazması eserlerde, kimi mahalli sözler ve terimler bir yana bırakılacak olur ise, bu eserlerin anlatım dili herkesin okuduğunda veya dinlediğinde anlayacağı sadelikte yazılmıştır. Türk coğrafyasının her yerinde kendilerine geniş yer bulmalarının bir nedeni de anlatım dillerinin bu müşterekliği yansıtır olması olsa gerektir, diye düşünüyorum.

Sonuçta aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan akrabalarının bir yerden yeni yerlere akıp gitmesi ile dillerinin bir anda değişime uğradığını düşünmek amaçlı değil ise, bilgisizlik ile açıklanabilir. Yazılı anlatım dilinin okuyucu ve dinleyici çevresi de aynı söz varlığı ve gramer özellikleri ile birliktedir. Konuşma dili ile yazı dili söz varlığı arasında bu bakımdan fark yoktur. Medrese muhiti dışında, okuyucusu ve dinleyicisi Türk olan yaratıların dili belirtilen coğrafya üzerinde yaşayanlar için geniş ölçüde benzerlik, anlaşılabilirlik gösterir. Ebulgazi Bahadır Han'ın daha XVII. yüzyılda Türk'e Türk dilinde söylemenin, herkesin anlayacağı dilde anlatmanın önemine *Şecere-i Terâkime* adlı eserinde vurgu yaptığı bilinen bir husustur. Her müstensih de mensup olduğu boyun dil özelliklerini ve söz dağarcığını istinsah ederken metne kattığı da şüphesizdir. *Şecere-i Terâkime* elyazmasının her bir nüshası bu bakımdan önemlidir. Bu nüshaları *klasik bağlamda Çağatayca* diye anlamak veya adlamak bana göre yanlıştır. Türkmenler anlasın, her Türk anlasın diye, okuyanın, dinleyenin, herkesin anlayacağı bir Türk dili, Türkçe söz dağarcığı, bir müşterek anlatım dili ile bu rivayetler, sözler ve anlatılar yazıya alınmışlardır. Böyle yapıldığı da yazarınca eserinde vurgulanır. O zamanlar, Merkezî Avrasya ve Önavrasya Türkleri arasında konuşma dili hemen hemen büyük benzerlikler taşır.

Farklılaşmalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çarlık politikaları icabı kendini göstermeye başlar. Her bir Türk grubuna Çarlık yönetimince ayrı kimlikler verilir ve dil bakımından birbirinden ayrıştırılmaya tâbi tutulur. A. N. Samoyloviç'in Türkmenler ile ilgili faaliyetleri de bu yolda yapılan ilmî faaliyetlerdir.²⁹

C. Dede Korkud'un Üçüncü Elyazması mı Bulundu?

Günler ve yıllar *Dede Korkut* elyazmasının <Dresden ve Vatikan> iki nüshası üzerinde yapılan tedkikler ile sürüp giderken bir anda “*Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması bulundu*” haberi ile cihan sarsıldı.

Takvimler 2019 yılında Nisan ayını gösterirken, Türk dünyasında ‘Dede Korkut’ anlatıları ile bağlı yeni bir gündem oluştu. Bu gündem, *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması* bulundu haberi ile ortaya çıktı. Haberi dünya gündemine taşıyan arkadaşımız Prof. Dr. Metin Ekici'dir. O, katıldığı bir kongrede belirttiğimiz tarihte verdiği bir bildiri ile *Dede Korkut* anlatılarının üçüncü elyazmasının bulunduğu haberini bilim dünyasına açıklar.³⁰

Aynı günlerde Abdurrahman Deveci adlı bir araştırmacı tarafından da sosyal medyada bu elyazmasının birkaç özgün sayfası yayınlandı.³¹ Elyazmasını bulduğu ifade edilen ve İran'da Türkmenler arasında yaşayan, İran Kazakları arasında büyümüş bir Türkmen asıllı nadir kitap toplayıcısı Veli Muhammed Hoca'nın kucağında cilt kapağı siyah, kalınca bir elyazması ile çekilmiş bir resmi konur. Ayrıca elyazmasından birkaç sahifenin resmi de Deveci tarafından verdiği haberin yanına konmuştur.³² Faksimile ile birlikte, bulanın kucağında yer alan koca elyazması hepimizi ister istemez büyük bir heyecan ve sevinç dalgası ile alıp

²⁹ Onun bütün çalışmaları şu eserde bir araya getirilmiştir: Samoylovich 2005.

³⁰ Bayburt Üniversitesi'nin 25-27 Nisan 2019 tarihinde düzenlediği *Uluslararası Dede Korkut Bilgi ve Sanat Şöleni*'nde Metin Ekici, Kazakistan'ın Mangışlak bölgesinde bulunduğu *Dede Korkut* yazma nushalarından bildiğimiz soy'lara <öğüt> benzer sözler ile bir boy <hikâyet>: *Salur Kazan'ın yedi başlı Ejderhayı Öldürmesi*'ni içine alan ve yeni bulunan bir *Dede Korkut* yazmasını bir bildiri ile tanıtır. Yazma ile ilgili ilk bilgiler böylece bu toplantıda edinilmiş olur. Ardından Metin Ekici bu yazmanın ilk neşrini yapar. Bu yayını diğerleri takip eder.

³¹ Bu sayfaları ve resimleri İsa Özkan bana göndermiştir. Kendisine teşekkür ederim.

³² Google'da *Abdurrahman Deveci* diye girilince bu tablo çıkıyordu. Şu sıra bilemem. Ancak bana bu resimleri meslektaşım İsa Özkan göndermiştir. Dosyada mevcuttur. Yazmayı satın alan kişi hakkındaki bilgi Yusuf Azmun tarafından yapılan neşirden alınmıştır.

götürdü. Sonra anladık ki, resimde görülen nadir kitap koleksiyoncusunun kucağında görülen elyazması farklı bir elyazması imiş!³³

Böylece sosyal iletişim ağında yer alan bu resim ile elyazmasının üç-beş sahifesine, M. Ekici'nin bildirisinde yer alan sayfalar da eklenmiş olur. İletişim ağları, medya günlerce *Dede Korkut* anlatılarının üçüncü elyazması ile yatıp kalkar olur. Türk kültür tarihi, edebî yaratıcılığı açısından *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması* haberi gerçekten çok heyecan verici ve önemli bir olaydır. Heyecan dalgası herkesi sarmıştır ve çok doğal bir durumdur. Ancak, henüz ortada elyazmasının ne bir tam incelemesi ve tam bir faksimile neşri yoktur.³⁴ Bir süre sonra, aynı kaynak kişiden farklı kişilere gönderildiği anlaşılan elyazması faksimileleri, gönderilen kişilerce incelenip bir yarış halinde ve ardışık biçimde yayın hayatımıza karışır. Aşağıda elyazması ile bağlı inceleyip yayınlayanların görüş ve tespitlerine yerilecektir.

II. Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması Deyince

A. Yayınların Ardışıklığı ve Veli Muhammed Hoca

Dede Korkut'un yeni bulunan elyazması üzerine Metin Ekici, verdiği bildirisinin ardından bir süre sonra bu kez elyazmasını inceleyip faksimilesi ile birlikte *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası* adı ile 2019 yılında yayınlar. Bu yayını, ardışık biçimde aynı elyazmasının üzerine yapılmış öteki yayınlar izler. Her inceleyicinin kendine özgü eser ile bağlı bir anlatısı vardır.³⁵

Ekici, elyazması üzerine yapmış olduğu incelemeyi metin ve faksimilesi ile birlikte kitaplaştıırıp yayınlar. Bana da kitabından bir nüsha göndermek nezaketi göstermiştir. İletişim ağlarında yer alan resimlerde gördüğüm elyazması sayfalarının resimleri ile Ekici'nin yayınladığı elyazması sayfaları arasında renk farklılığı dikkatimi çekti. İlk kez arkadaşların gönderdiği pdf sayfaları eskitilmiş,

³³ Elyazması yayınlanınca, o cildin elimizdekinden farklı olduğu ortaya çıkmıştır.

³⁴ Böyle olmakla beraber, üç beş sahifelik faksimile üzerinden ilk izlenimler ve gramer özellikleri üzerine Ahmet B. Ercilasun ve başkaları tarafından ilk okuma alıştırılmaları ve ilk inceleme yazıları yayınlanır. Bk. Ahmet B. Ercilasun (2019: 92-98).

³⁵ Yusuf Azmun, bana göndermiş olduğu notlarda, yazmanın ilk neşrini kendisinin yaptığını belirtmiştir. Ancak, eseri bilim dünyasına bir bildiri ile duyuran ilk kişinin Metin Ekici olduğu da bir gerçektir.

eski havası verilmiş bir elyazması olabileceği şüphesini uyandırmıştır. Çünkü kâğıdın aharlanması çay renginde ve kimi yerleri ise beyaza yakın gibi duruyordu. Çay suyu ile aharlama yapılabilir mi, bilmiyorum. Ortada *oksitlenme* de var, ama yazının kâğıt kalem ile yazılması bakımından aharlama yapılmış olduğu anlaşılıyor. Ancak bu aharlama, çay renginde bir maddedir ve yazı çerçevesi için de kullanılmıştır. Ekici'nin yayınladığı yazma sayfaları sıvama sarı renktedir. Bu renk basım sırasında yazmaya kazandırılmıştır.

Kısaca sosyal medyada yayınlanan sayfeler aharlamayı göstermesi bakımından daha net, daha doğal görünümdeydi. Çünkü o sayfalarda, aynı sayfada değişik renkte ve aharlanmamış biçimde daha açık kalmış yerler vardı. Ancak, ben de ilk heyecan dalgasında yazmış olduğum yazıda sadece şüphelerime ve muhtemel olasılıklara işaret etmekle yetindiğimi belirtmeliyim (Yıldırım, 2019: 125-134). Hatta taşbaskısı için hazırlanmış bir elyazması olabileceği ihtimaline de işaret etmiştim. Ancak, farklı bir maksat için de bu yazmaya eski havası verilmiş olabilir. Ancak üzerine yazı yazılan defter kâğıdı çok incedir. Taşbaskılar için kullanılır türden bir kâğıttır. Bu kâğıda metin kâğıt kalem ile yazıya alınmış, tasnif ve tertip edilmiştir.

Ana metin dışına çıkılarak anlaşılacakları düşünülen sözler için yapılan açıklamalar, bu görüşü destekleyici kanıtlardan biri görünüyor. Bunlar, elyazmasından istifade edecek olanın bilemeyeceği düşünülen sözleri içermektedir. Bundan dolayı elyazması ya belli bir kişi için özel hazırlanmış veya belli kişiler için tasnif ve tertip edilmiş olmalıdır. Bir üçüncü ihtimal de belli bir maksat için yazmayı sipariş edenin anlaması için açıklama çıkmaları tanzim edilmiş olmasıdır. Bunu bu yönde tecrübesi olan birisinin yeni bir talep üzerine hazırlanmış olması mümkün müdür, olabilir mi, olabilir. Mektepler için düşünülmüş ise, şüphesiz çoğaltılması da düşünülmüştür. Böyle bir durumda elyazması, taş baskısı için hazırlanmış bir nüsha da olabilir. Bunlar elyazması üzerinde yaptığım incelemede ilk odaklandığım şüpheler arasında yer alıyordu.

Metin Ekici'nin yayını üzerine yazdığım konuya bağlı ilk yazdığım yazımı bir dergiye göndermiştim. Yazının bir suretini de Metin Ekici'ye göndermiştim. Bu arada arkadaşım Timur Kocaoğlu ile telefonda konuştum. Bana, keşki yazını göndermeden önce Yusuf Azmun tarafından yapılan neşri görseydin, dedi. Haklısın, ama gönderdim yazıyı, dedim. Ama onun için de yazarım elbet, diye

sözlerime ekledim. Yusuf Azmun'un yayınladığı incelemeyi de eksik olmasınlar, gönderdiler. Timur Kocaoğlu'na, Gökbey Uluç'a ve Yusuf Azmun'a gösterdikleri nezaket nedeniyle burada teşekkürü bir borç bilirim. Ancak bu yayında da elyazmanın doğal rengi yerine baskıda elyazmanın sayfaları sarı renge sıvama yapıldığı görülmektedir (Azmun, 2019). Aharlı ve aharsız, eski havası verilmiş yerler anlaşılmıyor.

Yusuf Azmun arkadaşımız da Türk filolojisi sahasında çok iyi yetişmiş bir dil âlimi olmanın ötesinde aynı zamanda İran coğrafyasında doğup büyümüş bir Türkmen'dir. Şüphesiz metin üzerinde filolojik tespitleri ve açıklamaları önemlidir. Kendisi de bu elyazmasını, 2019 yılı içinde inceleyip *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması* adı ile yayınlamıştır.

Her iki incelemede, elyazması doğrudan görülmeden, kâğıdı ve mürekkebi bilinmeden, pdf yazma metin üzerinden sadece dil ve gramer özellikleri bakımından incelenebilmiştir. Bu bakımdan her iki yayında bu konuda bilgi eksikliği vardır. Yazmanın sahilliği konusunda sadece dıştan sayfa üzerinde görünen yazının fizik görünümü ile yetinilmiştir. Kimse ne tür bir kâğıt, bir mürekkep, ahar kullanılmış mı gibi sahilliğe ışık tutacak, güvenilirliği pekiştirecek elde herhangi bilgiye bakmaya pek aldırmanmıştır. Peşin olarak sahillik kabul edilerek mevcut metini incelemede filoloji yolu izlenmiştir. Metin Ekici gibi Yusuf Azmun da yazmanın kendisini görüp incelemeden sadece onun pdf'sinden dil ve metin özellikleri üzerinde durmuşlardır.

Elyazmasını yazanın yapmış olduğu akıl almaz imlâ hataları üzerine Yusuf Azmun genişçe durmuştur. Yusuf Azmun, yaptığı incelemede elyazmasını hazırlayanın câhilce yapmış olduğu bu imlâ ve gramer yanlışlarına ve bunların nedenlerine incelemesinde tek tek değinmiştir. Bu durum da elyazmasının muayyen bir maksat için hazırlandığına, ona bir edebiyat heveskârı tarafından eski bir elyazması havası verilmek istendiğine dair bir başka kanıt sayılmalıdır. Tasnif ve tertip eden, elyazmasına dil ve anlatım açısından eski havasını bu şekilde vermiş olacağını düşünmüş olmalıdır. Yusuf Azmun tarafından elyazmasının incelenmesinde gösterilen ilmî dikkat ve tespitler aynı zamanda ona tarihî metin havası katmaya çalışanın bilinçsizce yaptığı heveskârlığı da ortaya çıkarması bakımından önemli bir kanıtlardır. Bu işgüzarlıkları heveskârlığın bir sonucu ortaya çıktığını düşündürecek biriyle karşılaçağız:

Hocalı Molla. Mervli bir Türkmen, edebiyat bilgisi, sözlü ve klasik edebiyat meraklısı, bahşılının yaratıcılığına vâkıf, kendisi de *Kâtip* mahlası ile şiir yazan bir şâirdir. Okuyup konuşacak ve yazacak ölçüde Rusça bilen bir Türkmen aydınıdır. Çarlık Rusya'da yaşadığının bilincinde kendine bir yaşam düzeni yürütmektedir. A. N. Samoyloviç ile dostluğu, Türkmen edebiyatı tarihinin yazılmasına katkıda bulunma hevesi böyle bir sonucu yaratmış olması ihtimali yabana atılamaz.³⁶ Bu kişi üzerinde ileride yine durulacaktır.

Elyazmasının üçüncü neşrini ise, Nasser Khaze Shahgoli, Vallollah Yaghoobi, Shahrouz Aghatabai ve Sara Behzad adlarında dört öğrenci gerçekleştirir. İran'da yaşayan ve Ankara'da tahsil gören bu dört arkadaşın ikisi Türkmen, biri Azerî, biri de Kaşkayı adlı Türk boylarına mensuptur.³⁷ Bu arkadaşlar, birlikte elyazmasını kapsamlı bir biçimde inceleyerek *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması* adı ile *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*'nde yayınladılar.³⁸ Bu yayının güzel yanlarından biri, elyazması faksimilesinin doğal renklerine yakın biçimde basılmış olmasıdır.

Sonuncu yayının elektronik kopyalarına da erişme olanağı buldum.³⁹ Bu yayının ötekilerden önemli bir farkı vardır. Daha önce vurguladığım gibi, elyazmasının doğal rengi ile yayınlanmış olmasıdır. Metnin sahip olduğu dil özelliklerine, söz varlığı müşterekliklerine doğru ve yerinde tespitlerde bulunmaktadırlar. Bir bakıma Dresden ve Vatikan'dan gelen karışıma dikkat çeker. Metnin gramer ve söz varlığı konusunda XI-XVIII. yüzyıllar aralığına vurgu yapılır. Türklerin geniş okuyucu ve dinleyici kesimleri göz önüne tutularak yazılmış eserlerde kullandığı anlatım dili büyük ölçüde, böyle bir müştereklik içindedir ki, benim de bu görüşe katıldığımı söyleyebilirim. Bu

³⁶ Bu konuda daha önce adını verdiğimiz Samoyloviç'in eserlerinin toplu yayımı yanı sıra bk. Nuraliyev 1971. Bu yazımızda her iki eserden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca, Türkmen sözlü edebiyatı hakkında yapılmış çalışmaların bir araya getirilmesi üzerine bilgi edinmek isteyenler için bk. Berkeliyev, 1980 ve Seyidov, 2011. Ayrıca, Türkmen bahşıları ve bahşılık geleneği hakkında bilgi için bk. Kalenderoğlu, 2011.

³⁷ Bu bilgi bana Yusuf Azmun'dan gelmiştir, kendisine teşekkür ediyorum.

³⁸ Günbet yazması diye tanımlanan nüsha, Tahran'a getirilmiş bir kimliği yeterince bilinmeyen bir elyazmasıdır.

³⁹ Digital kopyalara erişim konusunda bana yardımcı olan arkadaşım değerlim adamı Ahmet B. Ercilasun'a, öğrencim Esra Bilge Savcı'ya ve Türkmen kaynaklarını temin eden İhsan Kalenderoğlu'na çok teşekkür ederim.

müştereklik üzerine pek çok bilim adamı da dikkat çekmiştir. Orhan Ş. Gökyay, bahsi geçen eserinde bütün bu görüşleri bir araya toplamıştır (2000). Burada hepsinin yeniden sayılması gereksiz bir işgüzarlık olur. Arzu eden Gökyay'ın daha önce adı geçen eserin dil kısmına bakabilir

Yukarıda sözü edilen neşirler arasında sadece Shahrouz Aghatabai ve arkadaşlarının yayınladığı faksimilede elyazmasının doğal durumu yansıtılmış olduğunu belirtmiştim. Daha önce iletişim ağlarında gördüğüm sayfaların doğallığı ile bir benzerliği vardır. İlk ikisinde doğal görünüm yerine bozuk aharlamanın arkada bıraktığı izleri farklı renkler ile kapatmışlardır. Sosyal medyada yayınlanmış münferit faksimile görünümlerinde de bu açıklık vardır. Tamamen beyaz kalmış yerler, çay rengi ahar ve kimi yerde üzerinde kirlilikler, eskitilmiş havası yansıtan özellikleri, kâğıdın inceliği dikkat çekicidir.

Bu yazmada kullanılan defter kâğıdı, XIX. yüzyıl kâğıtçılığı ürünü görünmektedir. *Litograf* <taşbaskı> matbaalarında, okul defterlerinde, büyük boy defterler için kullanılan ince bir kâğıt türünde görünmektedir. Yazmayı üreten, öyle anlaşılıyor ki, belirtilen tarih aralığı içinde elyazması eserlerin diline ve kültürüne egemen biri. *Dede Korkut* yazmalarının sayfalarında yer alan satır sayılarını bilecek ölçüde konuya, yapacağı işe hâkimdir. Kamış kalem ile istinsah yapmayı, eser tasnif ve tertip edip yazıya almayı biliyor. Faksimile bu özellikleri yansıtıyor. Bunu faksimilenin netliğine borçluyuz. Çerçeve için altın rengi yaldız kullanımı, bilinmeyeceği düşünülen sözler için çıkma yapıp açıklama yapılması da onun bir sipariş olduğu kanısını güçlendirmektedir. Yazının çerçevesi *uydurma* ve *taklid* bir mahiyet yansıtmaktadır. Herşey, eldeki yazmaya eski havası kazandırma hevesi ile yapılmış görünüyor.

Ardışık yayınlar arasında sadece Shahrouz Aghatabai ve arkadaşları sözü edilen Veli Muhammed Hoca eliyle, Türkmen Sahra'ya varıp *elyazması*'nı çıplak göz ile görme olanağı bulmuştur. Ancak, onlar da kâğıdın nerede ne için üretildiği, ana metnin yazıldığı mürekkebin cinsini ve zamanını belirleyici kimyevî testlere başvurulmadığı ana metin ve çıkma yapılan açıklamalar, sonradan eklenen anı türü yazılar, farklı kalem ve farklı mürekkepler ile yazılması gibi hususlar üzerinde durmamışlardır.

Bana göre bütün bunlar doğru tespit edilmedikçe elyazmasının gerçekliği, sahteliği, yazıldığı veya istinsah edildiği zamanı asla doğru öğrenemeyiz. Belli bir

amacı gerçekleştirmek üzere tasnif edilmiş bir yazma olma ihtimali göz önünde hiç bulundurulmamıştır.

Yazmanın dili, aranan dönemlerin diline hâkim biri tarafından anlatıma kazandırılmaya çalışılmış olabilir. Kimi sözler için yapılan açıklama çıkmaları, elyazmasının sipariş üzerine yapılmış bir çalışma olduğu şüphesini koyulaştırmaktadır. Çıkmalar dışında kalan anı yazılarının farklı mürekkep ile yazılmış biri hariç, elyazması ile hiçbir bağı yoktur ve hiçbiri tarih ve yazarını belirleyici bir niteliğe sahip değildir. Sonradan konmuş kenar yazıları yakın zaman sanayi mürekkepleri ile yazıya alınmıştır. Kâğıdın inceliği onun Çarlık Rusya döneminde üretilen *litograf* <taşbaskı> baskı kâğıdından üretilmiş defterlerden biri üzerine yazıldığı kanısını bende pekiştirmektedir.

Metin ile ilgili açıklama çıkmaları tasnif eden kişi tarafından bundan yararlanacak kişi için konmuştur. İnceleyicilerin hiçbirinin bu *meçhul* elyazmasının kimliği konusunda, yukarıda belirtilen hususlarda tam bir fikir sahibi olabilme olanağı bulamamış oldukları görülmektedir. Oysa bu bilgiler, bu elyazmasının ne zaman yazıldığı, o yazıların ne zamana ait olduğu konusunda çok önemli tarih belirleme kanıtları ortaya çıkarmış olacak idi. Üstelik Çarlık Rusya yazı defteri türleri, yazı defteri olarak nelerin tedavülde olduğu da bilinmemektedir. Bence bu husus da önemlidir.⁴⁰

Tasnif ve tertip edilen yazmaların inandırıcılığını sağlayıcı maharetlere sahip biri de sipariş üzerine yahut işgüzârlık olsun, bu konuda kadim yazma peşinde koşanlara yaranmak üzere müstensih böyle bir elyazması vücuda getirmek Türkmen edebiyatı yazacak olan A. N. Samoyloviç'e yardımcı olmak istemiş olabilir. Bu tuhaf elyazmasının hangi şartlar ve talepler üzerine tasnif ve tertip edilerek nasıl bir iklim içinde kâğıt kalem ile yazıya alınmış olabileceği ihtimali üzerinde incelemelerde durulmamış olduğu göze çarpar. Elyazması belli bir maksada hizmet etmesi amacı ile tertip ve tasnif edilmiş olabileceği

⁴⁰ Yazmada kullanılan kâğıdın tahminimce Rus Çarlık döneminde, *Surskoi Fabriki Sergeeva No.5* türünde üretildiği ve sahife ebatlarının: 22x15 cm, yazının yer aldığı çerçeve içi ebatları: 17x11 cm olduğu tahmin edilebilir. Nitekim bu defterlerden birine Hocalı Molla tarafından *Tekelerîş Uruş Kıssa Kitabı Cenknâme-i 'Abdu's-Settar Kazı* adlı eser yazılmıştır. Elbet farklı numaralarda kâğıtlar da bu fabrikada üretilmiştir. Çarlık dönemi defterleri arasında mektep talebeleri için ebatlarını verdiğimiz türden çerçeveli defterler de üretilmiş olmalıdır, diye düşünüyorum. Bk. Samoyloviç, 2005: 363. Çarlık dönemi kâğıt ve defter çeşitlerine, çerçeveli olanlarına da bakmak gerekiyor.

ihtimalinin incelemelerde göz önüne alınmaması, onun peşin olarak özgün bir elyazması kabulüne yol açmış, bir tertip olabileceği şüphesinin önünü kesmiştir.

Elyazması ile ilgili en can alıcı durum, deftere yazı yazma ve istinsah alışkanlığı ve defter kullanımı ile ilgili can alıcı bir özelliktir. Eski yazı elyazmaları defterlerin önden arkaya doğru değil, arkadan öne doğru sahifeleri/varakları ilerletilerek yazılır, eski geleneğe mensuplar arasında yerleşik yazı yazma böyledir. Oysa bu yazmada sahife/varaklarda yazının önden arkaya doğru ilerlediği görülmektedir. Müstensih, elyazmasını kamış kalem ile yazmış olsa da, eski defter tutma yazma geleneğinden kopuk, yeni zaman defter yazma alışkanlığına sahip biri olmalıdır. Bu durum, müstensihin veya eseri tasnif ve tertip edip yazıya alanın farklı bir iklimde yetiştiğini, farklı bir eğitim sürecinden geçtiğini ve bu süreçte kazanmış olduğu alışkanlıklar içinde hareket ettiğini anlıyoruz.

Elyazmanın kapak sahifesi ve onun ile birlikte gelecek yaprakların da sonradan takıldığı anlaşılan cilt kapağına yapıştırılması yazmanın yazılmış olduğu tahmin edilebilir. Bu yapıştırma ile eserin asıl başlığı görülemez duruma getirilmiştir. Bu yapıştırma işlemi belki de yazmanın başlığı ile *dibâçe* diyebileceğimiz varakların ortadan kaybolmasına yol açmıştır.

Elyazmasını tasnif ve tertip edenin, kamış kalem ile yazıya alanın Çarlık dönemi Rusya yönetimi altında yetiştiğini, bu dönemde açılmış mekteplerde eğitim gördüğünü düşünüyorum. Orta Asya'ya özgü *Nestalik* türü yazı çok yaygın bir yazı türüdür. Bu yazı türü ile mekteplerde defter sahifelerine yazı sağdan sola doğru yazılsa bile, defterlerin mekteplerde baştan sona doğru, önden arkaya doğru yazı yazdırılıyor olmalıydı. Dolayısıyla bu elyazmasının yeni yazıldığı, istinsah edildiği, tertip ve tasnif eden kişinin böyle bir yazı yazma alışkanlığına sahip olduğu anlaşılıyor. Elimizdeki elyazması defter sayfaları da bugün olduğu gibi, baştan sona doğru yazılarak metin bitirilmiştir. Bu metin, böyle bir alışkanlık kazanmış, böyle bir mektep eğitimi görmüş biri tarafından tasnif ve tertip edildiği, kamış kalem ile bu şekilde yazıya alındığı konusunda bir başka kanıttır.

Elyazması defterin sahip olduğu ince kâğıdın büyüklüğü Çarlık Rusya kâğıt fabrikalarında üretilmiş olduğu nu düşündürmektedir. Bu kâğıt fabrikasının da

muhtemelen *Surskoy Fabriki Sergeeva* adlı Çarlık Rusya kâğıt fabrikası olması mümkündür.⁴¹

Yukarıda belirtilen çeşitli sorular ve tespitler, elyazması ile bağlı zihnimde doğan şüpheleri pekiştirdi ve ileri sürülen *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması*'nın mahiyetini öğrenme ve anlama ardına düştüm. Acaba hem bu *kolaj* tarzında hazırlanmış elyazmasını, hem konuya, hem dönemin anlatım <bahşi mekteplerine> yöntemlerine, hem de *Dede Korkut* metinlerine ve zamanın yazı diline aşına bir kimse, yeni zamanlarda yaşamış bir ozan, bir şâir, böyle bir elyazması eseri tasnif ve tertip edebilir mi şüphesi zihnimi sürekli meşgul edince bu şüphelerin izlerini sürmeye başladım. Bulduğum izler beni konuya daha çok bağladı. Bu elyazması eski havası verilmiş ama yeni yapılmış bir *kolaj* elyazması olabilir mi? Böyle bir eser ise, bunu kim yapabilir sorusu da beraberinde doğar. Soruların ardına düşmeden önce, şimdi eser ile ilgili araştırmacıların yayınladığı eserlerde yer alan görüş ve tespitlere göz atmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Bu tespitlerin de şüphelerimi aydınlatmada yardımcı olduğu kanısındayım.⁴²

B. Üçüncü Elyazmasının Oluşum Ortamı Özellikleri

Türk dili ve gramer incelemesi, XX. yüzyıl ilk çeyreğine kadar, Anadolu, Kafkasya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi Türklerin yaşadığı sahaların yanı sıra, halkın dinlemesi ve okuyup anlaması için yazılan eserlerde konuşma ve yazı dili ile yazılmış ve basılmış eserler bakımından Türklerin birbirlerini rahatça anlayabilecekleri bir hüviyete sahip olduklarını gösterir. Bunu sağlayıcı alfabe ve imla birliği ile müşterek söz dağarcığının varlığı ve hükûmranlığı idi. Alfabe ve imlâ birliği, anlama ve anlaşılma açısından Türkler arasında iletişimi koruyordu.

Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması üzerine şunu belirtmeliyim ki, bu elyazması Dresden elyazması diye bilinen eserden ve Ebul-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i*

⁴¹ A. N. Samoyloviç, *Tuyurkskoe iazikoznaniia filologiya runika*. Daha önce bu eseri zikretmiştim. Dönemin kâğıt üreticisi olan bu fabrika Çarlık imparatorluğunda defter üreticisidir. Kâğıt ve mürekkep cinsleri kolayca tespit edilebilir. En önemli tarih belirleyici kanıtlar arasında yer alırlar.

⁴² *Nestalik* ve *Şikeste-i Nestalik* türü yazı türleri Türkmen, İran, Kafkasya ve Özbekler arasında en işlek yazı tipleri görünmektedir. Kamış kalem ve mürekkepli kalemler ile yazımında ve hızlı kayıtlarda farklılıklar olsa da bu türe özgü kullanımlardır.

Terâkime adlı eserinden yararlanılarak mahallî, sözlü ve yazılı kültür ortamının türlü rivayetleri ve renkleri <dinî, ideolojik> ile boyanmış, maksatlı bir biçimde, belki de bir sipariş üzerine hazırlanmış bir *kolaj* <karışım> olduğu açıktır. Yusuf Azmun'un verdiği bilgiye göre, yazma Merv'den Tahran'a günümüzden 150 yıl önce gelmiştir. Merv, 150 yıl önce <1869 yılında> o günlerde Çarlık işgali altında yaşamaktadır. Elyazmanın bu yönü de içerik düzenlemesine, alplık çağı bitmiştir, şeklinde yapılan bir tavsiye gibi yansıtılmıştır. Bu da *elyazması* üzerinde yer alan şüpheleri koyulaştıran bir başka kanıt olmuştur.⁴³ (Azmun, 2019: 8) Ve bu şüpheler, söz konusu yazmanın da XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde yazılmış olacağını bana düşündürmektedir.

Elyazmasının metni belli bir amaca dönük tasnif ve tertip edilmiş, yaratılmış, içerik düzenlemesi Çarlık politikaları ile uyumlu olacak biçimde hazırlanmış, yazıya alınmış bir metindir. Bu elyazmasını tasnif ve tertip edip kâmiş kalem ile yazıya alan kişinin destan anlatımından, destan yaratıcılığından yararlandığı, dinlediklerinden kendine göre yeni bir *kolaj* tertip edecek bir birikime sahip olduğu anlaşılıyor. Bu kişinin az çok şâirliğinin ve bahşı tarzı şiir söyleme ve anlatıcılık yeteneğinin olduğu, bahşı meclislerinde onları dinleme tecrübesi bulunduğu söylenebilir. *Dede Korkut* hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Ancak böyle biri böyle bir yeni, ama eski havası biri bu kolajı yaratabilirdi. Böyle biri var mı? Temel sorun, o kişiye erişmek ve kim olduğunu öğrenmek olsa gerektir.

Dresden nüshasını ve *Şecere-i Terâkime* adlı elyazmasını ve burada yer alan Salur Kazan ile bağlı *tartım*'ı <övgü şiiri> bilen bir kişinin Salur Kazan'ın ejderha ile mücadelesinden ve bahşı geleneğinde dinlediği ona bağlı rivayetlerden haberdar olması icap eder. Bir ejderha *erteğisi* veya rivayeti üzerine Salur Kazan Han için böyle bir kişi <bahşı, şâir> için bir *bay* = *erteği* = *çörçek* = *masal* kurmak, tasnif etmek zor olmasa gerektir. Hele bu kişi bu konular ile uğraşan, *Dede Korkut*'un kimliği ve anlatıları hakkında bilgi sahibi biri ise, şâirliği, anlatıcılığı ve bahşıları dinleme deneyimleri var ise, böyle bir elyazması eser tasnif ve tertip ederek kâmiş kalem ile yazıya alabilir. Bu yolda bahşı meclislerinde bulunmuşluğu, deneyim birikimleri var ise, şâirlik yeteneği var ise, Salur Kazan

⁴³ Yusuf Azmun şöyle diyor: “<Veli Muhammed Hoca'nın> Anlattığına göre bu elyazma yüz elli yıl önce Merv şehrinden İran'a gelmiştir.” (2019: 8).

tartım'ında rastladığı ejderha motifi üzerine bir anlatı kurup söylemesi, tasnif ve tertip edip yazıya alması doğaldır.⁴⁴ *Dede Korkut*'un söylemiş olduğu *soy* ve *boy* türü metinleri görüp okuduğu ve bunlardan istifade ederek bu yazmayı tasnif ve tertip ettiği anlaşılmaktadır. Hatta bu kişinin Rusça bildiği ve yararlandığı da ileri sürülebilir. Muhtemelen bu elyazmasını tasnif edip hazırlayanın V. V. Barthold'un *Dede Korkut*'tan yaptığı ve yayınladığı *boy*'ların Rusça tercümelerden de özgün metinlerinden de haberdar olduğuna şüphe yoktur. Bu ihtimal, bu kişinin Rusçayı iyi bildiği ihtimalini de güçlendirir. Böyle birinin Türkmen Edebiyat tarihi için metin üretme hevesine kapılması, bunu kendine iş edinmesi de mümkündür. Bu yazıda böyle bir ihtimal de göz önüne alınmıştır.

Bu bakış açısı ile elyazması sorununa eğilmeye karar verdim. Üçüncü elyazması gerçekliği sorununa bu açıdan odaklanıp eğildim, onun ne olup olmadığını anlamaya ve tespitlerimi sizler ile bu yazıda paylaşmaya çalıştım.

C. Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması Metninin Kurgu Düzeni Üzerine

Soy ve *boy* anlatımları kimi tekrarlar ile belli bir ahenge sokulmak istenmiştir. Ancak, bu çabaya karşın, *Dede Korkut* anlatılarının ilk iki yazması <Dresden, Vatikan> ile bu yazma arasında bir söyleyiş, anlatım benzerliği kurulmaya çalışılmış olsa da bu yapay, bilinçli bir bağ kurma çabasıdır. Ben, *Dede Korkut* anlatıları ile bağlı kadim bir elyazması bulunması, peşine düşülmesi kendisinden istenmiş bir tasnif ve tertip edici bir musannif ve müstensih ile karşı karşıya olduğumuz şüphesi ile bu elyazması üzerine iz sürmeye çalışıyorum. Bu yüzden eseri tasnif edicinin ve yazıya alıcının yeni bir *Korkut Ata* elyazması yaratma işine giriştiğini düşünüyorum.

Hikâye anlatımına hâkim ozanlar, âşık anlatıcılar, ustalıklarını göstermek için *soy*'lar ile öğüt tarzı sözler söyleyip anlatımın döşeme kısmını oluştururlar.

⁴⁴ Ebul-gazi Bahadır Han'ın yazdığı *Şecere-i Terâkime* adlı yazma eserinde Salur Kazan için söylendiği belirtilen bir *tartım* <övgü şiiri> yer alır. Bu *tartım*da, *tinnîn* adlı, iri, boa yılanı gibi bir yılan ejderha diye nitelenmektedir. Bu iri, ejderha diye nitelenen yılan belki bir hava olayı olan *hortum* olayı ile gökten yere düşmüştür. Ama bu *tinnîn* yedi başlı bir ejderha değildir. İri, kocaman bir yilandır. Arapça anlamı da budur. Bu *tinnîn* üzerine bir bahşi elbet bir ejderha anlatısı tasnif edebilir. Ancak, burada karşılaşılan *ejderha* bir *tinnîn* değil, *yedi başlı ejderha* olmuştur. İlerde bu motif üzerinde ayrıca durulacaktır. Dresden nüshasında da bir ejderha motifi vardır ama daha önce belirttiğim gibi yedi başlı değil, büyük yılan, insan yiyen yılan gibi anlamlardadır.

Anlatıcı bu kısımda anlatacağı hikâyeden sonra istenirse anlatabileceği başka hikâyelerinin ipuçlarından da söz açar veya sazını, sesini ayarlanma, nerede neyi hangi ezgiyi çalacağını kararlaştırma açısından sazında gezinirken zaman kazanmak için araya kısa bir hikâyeye araya sokar (Kırzıoğlu, 1968: 470-482). *Dede Korkut* anlatılarında da böyle bir kısa anlatıyı araya ozan sıkıştırır. Veya anlatıcı ozan, bu hazırlık için bir kısa ve farklı, öğüt verici bir hikâyeye araya sıkıştırabilir.

Dede Korkut anlatıları anlatımında da anlatıcı ozan sözü, anlatımı kopuzu eşliğinde kadınlar üzerine söylediği bir kısa hikâyeye ile açar. Anlatıcı ozanın dinleyicileri yapacağı hikâyeye anlatımına psikolojik açıdan hazırlamak, dikkatleri anlatımına odaklamak üzere çeşitli konularda belleğinde sakladığı bu türden kısa hikâyelere başvurur. Türk hikâyeye anlatıcılığı icra yapısında anlatıcının başvurduğu bu yöntem *döşeme* dendiği bilinmektedir. *Dede Korkut* anlatılarının *üçüncü elyazması*'nda bu türden *uydurma* bir kısa anlatılar yığını diyebileceğimiz bir *döşeme* göze çarpar. Ancak, bu kısa anlatılar yığını *döşeme Kısası'l-Enbiyâ* hikâyelerinden aparılmış başlıklardan harmanlanmış bir hüviyettir. Kıssalardan yaratılmış bir karışım olduğu göze çarpıyor.⁴⁵ Bu bize, bu karışımı tasnif ve tertip edenin eski hikâyelere, eski edebî metinlere hâkim, tasavvufi, dinî kültür düzeyi yüksek, bilgi birikimi olan usta bir şâir, aydın bir ozan olacağı ihtimalini düşündürmektedir. Metnin anlatım örgüsünde yer alan *soy ve boy = bay*'ların temel özellikleri böyledir. Metnin örgüsü, kurgusu, içerik ve üslûp özellikleri de önceden belirlenmiş belli bir amaç için düzenlenmiş bir gerçeklik içinde görünmektedir. Ayrıca, anlatıcının Korkut Ata'ya *alplık* çağının geçtiğini, arkada kaldığını, mücadele çağının bittiğini söyletmesi de ister istemez bu eserin tasarlanmasında birden çok amacın güdülmüş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.⁴⁶

III. Üçüncü Elyazmasının Anlatım Örgüsü ve Kurgusu Üzerine

Elyazmasının anlatım örgüsüne ve anlatım kurgusuna bakıldığında metin yapısının giriş diyebileceğimiz bir *döşemesi* varmış. Ancak, bu *döşeme* diyebileceğimiz kısım kaç varak idi, bilinmiyor. Yazmanın kalan ilk varakının da

⁴⁵ Bk. Yılmaz et al., 2013; Ata, 1997.

⁴⁶ Anlatıcının başvurduğu bu uydurma anlatı *döşemesi* de elyazmasının belli bir inanış ve görüşe bağlı bir ideolojik kurguya dayalı biçimde tasnif edildiği gerçeğinin bir başka kanıtıdır.

ön sayfası uydurma cilt kapağına yapıştırılmış olduğu için elde oldukça kısa bir *dibaçe* kalmıştır. Kalan bu kısımda yer alan peygamber kıssalarından söz edildiği görülür. Dinî öğütler ile yüklü peygamber kıssalarından söz eden öğüt verici bir döşeme tanzim edilmiş olduğu söylenebilir. Bu döşemenin ardından anlatıcı sözü bir anda *Dede Korkut*'a getirir ve ona, dua etmesini buyurarak aradan çekilir. Ancak, tasnif ve tertip eden her kim ise, bu buyruğu kırmızı mürekkep ile bir başlık gibi kullanır. Döşeme ile ana metin böylece musannif tarafından birbirinden ayrılmak istendiği görülür.

Böylece *Dede Korkut* ağzından soy <öğüt> öbekleri sıralanmaya başlar. Tasnif ve tertip sırasında musannif, her bir soy öbeği için özel birer başlık konmasını tasarlamıştır. Elimizdeki yazma boyunca önce soy öbekleri ile yazılmış. Kırmızı kalem ile başlık konmak üzere boşluklar bırakılmış. Fakat her ne olmuş ise, musannif, bu başlıkların tamamını yerlerine yerleştirmeye fırsat bulamamıştır. Sadece baştan itibaren üç kırmızı mürekkep ile başlık yazabilmiştir. Çoğunun yeri boş kalmıştır. Başlıkların konamayış nedeni musannifin ölümü ile bağlı olabilir. Çünkü başlık yerleri öylece konamadan boş kalmıştır.

Elyazması'nın ikinci bir temel özelliği, metnin tasnif ve tertibinden sonra, eseri sipariş eden veya zamanın okuyucusu tarafından anlaşılamayacağı düşünülen sözcükler için metnin çerçevesi dışına yapılan çıkmalarda bunlar için birer açıklama verilmesidir.

Bu tespit edilen kanıtların sayısı bana göre artış göstermeyi sürdürecektir. Döşemeden sonra, metin örgüsü ve kurgusu açısından *Dede Korkud* kırmızı ile yazılmış şu başlık ile söze başlatılır: *Dede Korkud kırh şakirde ver nasihat*. O, bu söz üzerine orada bulunanlara şöyle seslenerek söze başlar: “*Alplar duâ kılayunğ cevan-merdleri görmak için*”. Ve böylece ana metin örgüsünde yer alan soy <öğüt> sözleri ile *Dede Korkut*'a metin örgüsünde söz verilmeye başlanır. *Dede Korkut*'a o süreçte, anlatım sırasında kim buyuracak; Hanlar Hanı Han Bayındır mı o meydanda ola? Bu bir uydurma başlık olmakla beraber, anlatıcının ve dinleyicinin tercihleriyle bağlaşıklık bir tutum ve anlayışı, ya da anlatıcının sahip olduğu bilgi düzeyinin yeterli birikimden uzak olduğunu yansıtır. Burada anlatıcı ozan olarak kendini musannif gibi gören kim ise, *Dede Korkut*'a kırk şakirde

nasihat vermesini buyuruyor. Musannifin yeterince bu işe hazırlanamadığı, daha ziyade dinî özelliklere önem verdiği anlaşılıyor.⁴⁷

Okuyucu için her soy başlığı altında toplanmış sözler için, onlara o söz öbeğinin amacını açıklayıcı bir başlık konmuştur. Bu başlıklar, kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Bu soy öbeğinin ilkinde kırmızı mürekkep ile yazılı ilk başlık ve açıklaması şöyledir: “*Bu soyda Dedenüñ müdde’âsı budur ki her kim belki her netse öz haddinde ve kemâlinde olsa yahşudur ehl-i isti’dâdı kemâl tahsîline tergîp idüp meviza eyler*” şeklindedir.

İkinci soy altında toplanan sözler için şu başlık yine kırmızı mürekkep ile yazılmıştır: “*Dedenün bu soyda matlabi budur ki her mümkün muhtâçdur öz zâtında pes insan ki ekmel-i mümkünâtdur muhtaçrakdur pes her kim dünyâ ve ahret refâhi-y-çün her neye muhtâçdurur hikmet-i bâliga muhtâçdan ileri muhtâcun ileyhi halk idüpdür.*” Bu kırmızı mürekkep ile yazılı başlıklardan sonra gelen soy sözleri için başlık yeri bırakılmışsa da bunların başlık yerleri boş kalmış, yazıya alanın başlık koymaya fırsatı olmamıştır.

Her bir boy öbeğinde toplanmış öğüt sözler için musannif düzenleyici, önceden bir *matleb* veya *müddea* düşünmüş ise her bir söz öbeğini buna göre tanzim etmiş, o sözleri bu öbeklere yerleştirmiştir. Ancak, öğüt söz öbekleri için tasarladığı, hazırladığı *müddea* ve *matleb* gibi onların işlev ve anlamını belirtici başlıkları yerlerine yazamamış, bu yerler boş kalmıştır. Burada sorulması icap eden soru, başlık yerleri neden boş kalmıştır sorusu olmalıdır. Böyle bir soruya verilebilecek iki cevap olabilir: 1. Kırmızı mürekkep ile söz öbeklerine başlık koyan kişi, o günlerde vefat etmiştir ve bu yüzden tasarladığı başlıkları yerlerine yazmaya fırsatı bulamamıştır; 2. Eseri, bir mektep kitabı, bir derslik malzeme gibi hazırlamış ama kullanım olanağı olmamış, sipariş verene bu çalışma ulaşmamış, basımından vazgeçilmiştir. Bu eser, musannife verilmiş bir yazma siparişi ise, tasnif edenin ani ölümü ile yerine eriştirilememiş ve öylece evinde yazma halinde kalmıştır. Bence, elyazmasını tasnif ve tertip ederek yazıya alan kişi vefat ettiği için eser bu şekilde yarım kalmış, soy öbeklerine kırmızı mürekkep ile başlık konamamıştır. Mürekkebin bittiğinden dolayı öylece kalmıştır ihtimali, aklın sınırlarını zorlayıcı bir kanıt olabilir.

⁴⁷ Yusuf Azmun’un bana gönderdiği notta konuya bağlı şu hatırlatmayı belirtir: “*Nasihât ver <ibaresinin> ‘di’si unutulmuş olmalı. Metinde böyle hatalar çok*”. *Bu tür hatalar, Hocalı Molla’nin eserlerinde sıkça yer alır*”.

Elyazmasına sonradan bir kitap başlığı sabit kalem ile yazılmıştır. Bu başlık sonradan elyazmasında boş kalan başlık yerlerinden birine konmuştur. Bu kayıt da önemlidir. Bu kayıt şöyledir: “*Cild-i Düyum-i Kitâb-i Türkman Lisânı, (hicrî) 1347*” veya “*Kitâb-ı Türkman*”. Bu bir Türkmen edebiyatı tarihi için tasarlanıp hazırlanmakta bulunan bir kitabın bir parçası olabilir mi, ya da böyle bir iş için birine hazırlasın diye sipariş edilmiş bir metin olabilir mi? Şahsi kanaatim odur ki, bu notu buraya koyan kişi, bu elyazmasının hazırlanışından da, hazırlayanın kim olduğundan da haberdar bir kimse olmalıdır. Üzerine düşülen hicrî 1347 tarih kaydı miladî tarih olarak 1929 yılıdır. Bana göre elyazmasına bu adı ve tarih kaydını, onu ele geçiren tarafından Türkmen dili ve edebiyatı tarihi projesi çalışmalarından haberdar biri tarafından konmuş olmalıdır. Hazırlayanın ölümünden sonra yarım kaldığı düşünülen esere onu bulan veya kitap sahafınca konmuş bir kayıt, tarih olmalıdır.

Yusuf Azmun, yayınladığı eserinde yukarıda belirtilen kaydı “*Türkmen Kitabı'nın İkinci cildi-İkinci 1347*” diye çevirmiş. Bu anlayış da fikrimizi destekler. Bundan da *Türkmen Kitabı'nın* ikinci cildinin ikinci kısmı anlamı da çıkar. Ancak, benim kanaatim, bu tarihi buraya koyan kişi, hicrî 1347 yılında bu parça ile karşılaşmış onun ne olduğunu anlayarak bu tarihi, eseri gördüğü zamanın tarihi olarak koymuştur. Bana göre, elyazmasının yazım tarihi 1902 ile 1920 arasında bir zaman diliminde yer almış olmalıdır. Yarım kaldığına göre, 1920 başlarında bitmeye yakın musannif ölmüş ve yazma böylece yarım kalmıştır, kanısındayım.

Bir an için iki ciltlik eserin *Türkmen Lisânı Kitabı* diye hazırlandığını, içine konacak metinler arasında *Dede Korkut* anlatımı metinleri de konmak istenmiştir. Ancak bu metinlerin hiçbirinde *Dede Korkut* anlatım dili ve üslûbu yoktur. Ama benzetilmeye çaba gösterildiği gözlenir. Öyle anlaşılıyor ki, arzu edilen yeni bir yazma nüsha bulup ortaya çıkarmak ve Türkmen dili ve edebiyatını onun ile başlatmaktır. Yeni bir yazma bulunmasına çaba gösterilmiş ve böylece bu garip yazma doğmuş olmalıdır. Oysa bu metinler hem Barthold tarafından Rusça tercüme ile birlikte yayınlanmış, hem de Kilisli Muallim Rıfat tarafından yayınlanmıştır. Ardında koşulan, Türkmenistan'da onlardan farklı bir elyazması bulma, ortaya çıkarma çabasıdır. Mektep dersliği olmadığı açıktır. Kaçar Hanedanlığı için böyle bir derslik hazırlanması ihtimali de böylece ortadan kalkmış olur, kanısındayım. Kaldı ki, Çarlık Rusya yanında yer alan Türkmen aşiretlerinin Kaçar Türkmen hanı ile çarpışmalarının destanlaştırılması da

Cenknâme adlı mesnevi tarzında manzum bir anlatı metni ile dile getirilir. Türkmenler arasına mezhep üzerinden karşıtlığı, düşmanlığı yaratıcı ve pekiştirici bir işlev görür (Samoyloviç, 2005).

Bulunduğu söylenen bu elyazması bir *kolaj* metindir. Kendi başına bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlüğü *Dede Korkut* adı sağlamaktadır. Öğüt verici söz öbekleri arasında *matlep* ve *müddea* başlıkları konamamış, yerleri boş kalmıştır. Belki bu elyazmasında yer alan metinler, Çarlık dönemi *Yeni 'Türkmen Dilini* ortaya çıkarma çalışmaları ile bağlı bir faaliyet olabilir. Çünkü, 150 yıl önce Çarlık Rusya her bir Türk boyu için bir dil inşa etme peşinde koşmaktadır. Bana göre akla daha yakın bir ihtimaldir ve Merv de 150 yıl önce Rusya idaresi altındadır.

Çok yeni bir söyleyiş olan *Deli Dönmez* sıfatı, anlatıcının veya tasnif edip yazıya alanın yakıştırmaları, bir anlatıcı tapşırması/mahlası olmalıdır. 'Kazan'ı ayağı ile tutmasına gelinceye kadar anlattıkları bir dizi sıfat ve unvan belirlemesi ister. Bu anlamsız bir yakıştırmadır. *Salur Kazan* unvanını kapkacak olan bir kazan ile bağdaştırmak en basitinden söylemek gerekir ise, câhilce yapılmış bir yakıştırmadır. Anlatıcı tam olarak neye el attığını yeterince bilmediği anlaşılıyor. Öyle de olsa, kurnaz, zeki ve yaratıcı bir yanı olduğu da gerçektir. *Dede Korkut* anlatılarının Barthold tarafından yayınlanan asıllarını ve Rusça tercümelerini, Ebulgazi Bahadur Han'ın *Şecere-Terakime* adlı eserini ve Dresden'in Berlin istinsahından yapılan 1916 yılı İstanbul baskısını kolajini de kullanmaya çalışmıştır. Bunlara, halk arasında duyduğu kimi rivayetleri de kattığı anlaşılıyor. Ancak, eski bir metin yaratacağım diye, olur olmaz bir gramer ve imlâ ile yaratmaya çalıştığı elyazmasını tamamlama fırsatı bulamamıştır. Elindeki malzemelerden derslik biçiminde düzenlenen *Dede Korkut* ile ilişkili kurgulanmış bu metin yeni bir *boy* değil ama yeni bir *bay* <çörçek> yaratmıştır. Ve ayrıca, Kars seferini de Şiî ve Türkmen coğrafyasını belirleme, tarif etme bağlamında anlatısına yerleştirmiş olabilir. Bu da anlatıcının dinlediği, öğrenmiş olduğu coğrafya bilgisini yansıtır.

Söz varlığının çeşitliliği yanı sıra, yazıya alındığı kâğıt, mürekkep ve sonradan farklı yazı tipleri ile yazılmış yazıların çeşitli mürekkepleri, açıklamaları ve muhtelif yazıların mürekkepleri üzerinde durulmaması, düzmece bir durum olup olmadığı endişesi duyulmadan sadece faksimile metin üzerinden sunulanı tenkitsiz doğru kabul ederek bir bilimsel *şüphe* duyulmaması,

bana göre aldatici bir tutumdur, diye düşünüyorum. Bunların hiçbiri bilimsel bağlamda araştırılmamıştır. Yukardan beri vurguladığım hususlar araştırılmamış, hiçbirine değinilmemiştir. Bunların da her biri güvenilir kanıtlar ile aydınlatılmaya muhtaçtır.

Azmun'un soylama grupları için yaptığı gramatikal dizin modeli yerinde bir yaklaşımdır. Ergin neşrinde soy bölümleri, ilk kez bu model üzere düzenlenmiştir. Ergin'in bu model yapısından Azmun, incelemesinde yararlanmıştı. Ancak, bu yazmada soy grubu çokluğu beraberinde farklı gramatikal yapıların çeşitlenmesini artırıp zenginleştirmiştir. Dolayısıyla yazmanın kurgusunda ve metin bölümleri örgüsünde ekler, yinelenen ek ve sözcükler önemli işlev gördüğü; soy öbeği belirleyicisidir ve soy sözleri arasında söz bağı işlevi yüklendiği görülür. İkinci önemli bağ, soylar için kırmızı ile konan ama bitirilemeyen, yerleri boş kalan başlıklardır. Bu başlıkların yerleri boş kalmış olsa bile yinelenen söz bağı işlevi gören ekler, sözler ve dizeler öbeği sınırlarını belirleyici olurlar, karışmayı önlerler. Metinlerin gramer özelliklerine göre öbeklendirilmesi bakımından Azmun'un çalışmasının düzeni geleneği korumuştur.

IV. Üçüncü Elyazması Üzerine Uzmanların Görüş ve Tespitleri

A. Türkiye'de *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması* ile bağlı yayınların başlıkları:

a. Metin Ekici, *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası. Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi.*

b. Yusuf Azmun, *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması. Soylamalar ve İki boy ile Türkmen Sahra Nüshası.*

c. Nasser Khaze Shahgoli, et al. *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması.*

d. Ramiz Asker, *Kitab-ı Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması.*

e. Alirza Sarrai'nin İran neşri hakkında Ramiz Asker'in eserinde içeriği ile bağlı bilgi verilmiş ise de basım tarihi ve künyesi verilmemiştir. Bu nedenle hakkında bir bilgi edinilemedi.

f. Seyfeddin Rzasoy, *Kitabi-Türkman Lisani*. Azerbaycan Milli Elmler Neşri. Baku.⁴⁸

B. *Dede Korkut*'un üçüncü elyazmasını yayınlayanların yazmaya bağlı kendi kendi anlatıları:

Bu anlatıların önemli yanı, her birinin yazma ile ilgili sahip olduğu bilgilerin hikâye edilişi ve kendilerine bu bilgilerin intikal biçimidir.

a. Metin Ekici, 2019 Mart ayında Kazakistan'da Mangkışlak eyaletinin Akdağ şehrinde yaşadığı olayı şöyle anlatır:

“Orada, İran'ın Türkmen Sahra Bölgesi'ndeki Kümbet-i Kavus şehrinden aynı kongreye katılmak üzere gelen Mohammad Ghojoghi ve Muhammed Veli Hoca ile tanıştık. Mohammad Ghojoghi, bana gelip beni o güne kadar gıyaben tanıdıklarını, hatta İran'da yayımladıkları bilimsel bir dergide benim bir makalemi neşrettiklerini söyledi. Türk dünyasının çeşitli sorunlarını konuştuğumuz sırada Veli Muhammed Hoca, yanında bulunan ve kendisi tarafından takılan kapağa Arap harfleriyle “Dede Korkut” yazılmış bir fotokopi metni gösterip bunun, evindeki bir yazmanın bazı sayfalarının fotokopisi olduğunu söyledi. Tam olarak ne olduğunu sorduğumda, bunun, Dede Korkut'un farklı bir metni olduğunu ve ilgilenip ilgilenemeyeceğimi sordu (...) Dede Korkut ile ilgilenemeyeceğimi söyledim ve bir kopya istedim (...) <gönderdiği pdf dosyada> ... toplamda; sonradan hazırlanmış bir kapak sayfası ile 61 sayfalık metin vardı.”.

b) Yusuf Azmun, yayınladığı eserinde Günbet-i Kavus'tan Veli Muhammed Hoca'dan söz ederek çocukluk arkadaşı olduğunu belirtip elyazmasının kendine gelişini şöyle dile getirir:

“Baskıya hazırladığım Dede Korkut yazmasının faksimilesini (Pdf), bundan 6 ay önce bana gönderen arkadaşım Veli Muhammed Hoca elektrik mühendisidir ve zamanının büyük bir bölümünü İran'da, Günbed-Kavus şehrindeki kütüphanesinde biriktirdiği nadir kitapların çoğaltılmasına ayırmaktadır. Anlattığına göre bu elyazma yüz elli yıl önce Merv şehrinden İran'a gelmiştir. Türkmen Sahra'da yaşayan Hoca arkadaşımızın elindeki yazmaya Türkmen Sahra Nüshası diyebiliriz”.

c. Nasser Khaze Shahgoli ve arkadaşlarının yayınında konuyla bağlı üç anlatı yer alır. İlki Veli Muhammed Hoca'ya aittir ve şöyledir:

1. “12 Aralık 2018 Çarşamba günü Tahran'daydım. İşim bitince saat on bir sularında İnkılâp kitap pazarına gidip Hüner kitabevinin sahibi eskiden tanıdığım S. Rabii beyi ziyaret ettim.

⁴⁸ Bu yayından geçen gün telefon ile konuştuğum arkadaşım Mehmet Aça tarafından haberdar edildim. Eser hakkında Aça şu tespitleri yapar: “Rzasoy, kitabında söz konusu yazmanın *Dede Korkut Kitabı'nın üçüncü nüshası, Salur Kazan'ın ejderhayı öldürmesini anlatan hikâyenin de Dede Korkut Kitabı'nın 13. hikâyesi olamayacağını ispatlamıştır*”. Mehmet Aça'ya hem bu bilgiler ve hem de yapmış olduğu yorumlar için teşekkür ederim. Bk. Aça, 2021: 410-418.

Kitabevinde benim ilgimi çekecek yeni bir satılık yazma yoktu. Tesadüf eseri t tam da bu esnada biri kapıdan içeri girdi. Elinde satmak istediği ince bir yazma eser vardı. Rabii bey, bana, 'Belki bu senin işine yarar!' dedi. Yazmanın ilk yaprağı eksik olduğundan künye sayfası yoktu. Eserin ne olduğunu çıkarmasam da yalnızca Türkçe olduğu için pazarlığa girip yazmayı uygun bir meblağa satın aldım. Yazmayı satan şahıs, adının açıklanmasını istemedi, ancak kendi ailesinin Kaçar hanedanı soyundan geldiğini, elindeki nüshanın da Kaçar devletinin kurucusu Ağa Muhammet Han Kaçar'ın kitaplığından yadigâr kaldığını dile getirdi. Kitabın kendi ailesinde kuşaktan kuşağa muhafaza edildiğini söyleyen bu şahıs, yakınlarının elinde aile mirası olan diğer eski kitapların bulunduğunu da belirtti. Söz konusu şahsın verdiği bilgilere göre bir akrabasının elinde Ağa Muhammet Han Kaçar'ın Türkçe hatıratının bir yazma nüshası da vardı. Satın aldığım yazmanın ne olduğunu öğrenmek için bu kitabı Tahran'daki bir araştırmacıya gösterdim, ancak o "Çok önemli bir eser değil!" deyince Günbet'e döndüm. Günbet'te bir Türkmen araştırmacıya da danıştım ve bir sonuca varamayınca nihayet eseri pdf biçiminde hazırlatarak Türkiye'de yaşayan ve Ankara Üniversitesinde tahsilini devam ettiren Türkmen araştırmacı Şahruz Ak Atabay'a gönderdim. Kendisinden eserin incelenmesini rica ettim".

2. Bu hikâye burada dursun, şimdi de arkadaşları ile bu elyazmayı yayınlayan Shahrouz Aghatabai'n anlatımından bu eserin bulunuş hikâyesinin son kısmına bakalım:

Veli Muhammet Hoca, 1930'lu yıllarda Türkmenistan'ın Balkan bölgesinden İran'a göç eden bir aileye mensup. Balkan'dan Mangışlak'a uzanan bir coğrafyada akrabalık bağları var. Ana dili olan Türkmen Türkçesi ile Kazak Türkçesini iyi bilir. Veli Muhammed Hoca, Eylül 2011 yılında Kazakistan'a gitti. Mangışlak'ta akrabaları ile görüşüp Dede Korkut mezarını ziyaret etti. Veli Muhammet ziyaret sırasındaki hislerini şöyle ifade etti: "*Seyhun ırmağı kıyısında yatan Korkut Ata'yı gördüm. Dilek tutan insanlar mezarına çaput bağlamışlardı. Bakımsız bir yerd; ne bir duvar ne de bir yazı levhası. Kendi haline bırakılmıştı. Kazakistan gazetelerinden birinde konuştum ve bu durumu eleştirdim. Daha sonra adeta Korkut Ata'nın ruhu bana eşlik ediyor gibiydi. Dede Korkut yazmasını bulunca hayret içindeydim. Sanki Korkut Ata'nın ruhu, mezarında ettiğim hayır dualar için bu yazmayı bana hediye olarak göndermişti*".

3. Nasser Khaze Shahgoli ve arkadaşlarının yayın işine nasıl girdikleri hikâyesi de burada üçüncü anlatıdır ve şöyledir:

"2018 yılı 23 Aralık Pazar günüydü. Aile dostumuz olan Veli Muhammed Hoca bu yazmanın pdf sini internet üzerinden bana yollayıp incelememi rica etti. Eşim Dr. Sara Behzad ile birlikte nüshayı inceledik. Bu Türkçe yazma, Dede Korkut'tan 24 soylamayı ve ayrıca yeni bir boyu içeren farklı bir nüshaydı. Gözlerime inanamıyordum. Nüshanın pdfsini arkadaşlarım Nasır Şahgulu ve Veli Yakubi'ye gönderip onların da görüşünü istedim. Evet, bu yeni bir buluştu! Ertesi gün yazmanın sahibini arayarak <...> izin verirse bu eseri çalışmak istediğimizi bildirdim. Veli Muhammed Hoca bu isteğimizi sevinerek kabul etti. Daha sonra, Veli Muhammed Hoca, 1 Şubat 2019 tarihli bir yazı ile söz konusu yazmanın metninin hazırlanması ve yayınlanması ile ilgili bütün hakları bize devretti".

C. *Dede Korkut'un üçüncü elyazması'nın dil özellikleri, fizik özellikleri, yazım ve istinsah tarihi ile bağlı görüş ve tespitler:*

a. Metin Ekici, dil özelliklerini şöyle açıklamaktadır:

“Yazılı metin, Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi özelliklerini yoğun biçimde yansıtmaktadır. Bu da metni yaratan ile yazıya geçirenin farklılığı ile ilişkilendirilebilir. Ahmet B. Ercilasun, bu nüshanın 17.-18.yüzyıllar arasında yazıya geçirildiğini vurgular”.

Metin Ekici, çalışmasında daha ziyade metnin kurgusu, biçim ve içerik düzeni üzerinde durmuştur.

b. Yusuf Azmun, filoloji sahasındaki bilginliğinin yanı sıra elyazmasının bir Türkmen bilim adamı tarafından incelenip yayınlanması önemlidir. Lehçeyi ve onun yeni bir konuşma ve yazı diline dönüştürülmesi sürecinde geçirdiği işlemleri bilir. Dolayısıyla, yeni bulunduğu iddia edilen ve bu yönde kabul gören bu elyazması üzerine yapacağı açıklamalar önemlidir. Onun bu elyazmasının dili hakkında yapmış olduğu tespitler şöyledir:

“Dili, daha önceki Dede Korkut kitaplarında olduğu gibi çok arı, zengin ve ahenkli olan bu yazmanın kendine özgü ve çok karışık bir yazım düzeni vardır.Günümüzde kullanılmayan ve anlaşılması güç olan yüzlerce sözü içeren bu istinsah hataları da eklenince içinden çıkılması zor durumlar ortaya çıkmaktadır.Metni aktaran kişinin, kullandığı fiillerden ve Azerbaycan Türkçesine özgü fonetik değişikliklerden Azerbaycanlı biri olduğu anlaşılıyor.Aktarıcı, Dede Korkut'u istinsah ederken yazdıklarına eski havası vermeye çalışmış,Türkçeye aykırı olan bir yazım sistemi uydurmuştur <...> Bu yazım şekli çeviri yazıda sorun yaratıyordu” <...> “Metinde önceki Dede Korkut metinlerinde, Eski Türkçede,Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında bulunan sözler yanında,çok sayıda anlaşılmayan sözler de vardır. Günümüz Türkmencesinde kullanılan çok sayıda söz de bulunuyor. Azerbaycan Türkçesinin söz varlığından olduğu anlaşılan sözler var. Okumakta, anlam vermekte zorlandığımız sözlerden çoğunu, Derleme Sözlüğü, Çağatay Sözlüğü ve Eski Türkçeye ilgili sözlüklerde buldum. Bu sözlerin Azerbaycan diyalektoloji Lügati'nde yer almadığı da dikkatimizi çekti”.

Yusuf Azmun, ellerde pdf'si gezdirilen elyazmasının yazılım tarihi ile bağlı da şunları kaydediyor:

“Yazmada aynı yazıyla yazılmış bir yazılış tarihi yoktur. Ancak yazmanın sonunda sonradan, belki İran'a geldikten sonra yazılmış hatıra yazıları vardır <...> Haşiyede de çevirisini verdiğim Farsça şiirler var. Bu şiirlerin sonunda 'İd-i Nevrûz-i sultânî 1353 yazılı ve ilk bakışta 944 gibi okunan bir rakam var. Çok silintili olan bu yazıya bakıldığında 9 rakamı ile 3 ile karışmış gibi ve sene 1344 gibi okunabiliyor. Sene 944, miladi 1537 karşılığıdır. Bu dönemde kullanıma giren ç ve p harfleri bu kitapta gelişmiş şekilde kullanılıyor. Bu yazmada XIX. yüzyılda çıkan sağır keşifinin bulunmaması da onun eski olduğunu gösteriyor <...> Yazmanın Azeri Türkçesi ile yazılmış olduğu göz önüne alınırsa,

bu dilin İran'da saray dili olduğu Safavîlerin son dönemlerinde XVII. yüzyılın sonlarında yazıldığı düşünülebilir. Kitapta yalnız bazı fiiller ve fonetik ayrıntılar Azeri Türkçesi özelliklerini göstermektedir. Eserin dili söz varlığı ise, Dede Korkut'un dilini ve Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini yansıtıyor <...>. Yazma baştan eksik olup metnin sayfa numaraları yok; ama, reddadesi var. Yazmanın başında yazılması gereken adı yok; ancak, 61 sayfaya varan yazmanın onuncu sahifesinde sonradan kurşun kalemle yazılmış şöyle bir kayıt var: Cild-i Düyyüm-i Kitâb-ı Türkmen €l-Sâni 1347 [=Türkmen Kitabı'nın İkinci Cildi-İkinci 1347].Çok sonradan yazılan bu adı bir Anadolu Türkmeni uydurmuş olabilir. Zira Oğuzların yaşam felsefesini yansıtıyor <...> .

Elyazmanın yazı tipi ve sayfalara sözlerin yerleştirilişi konusunda da Yusuf Azmun şunları tespit eder:

“Kitap son derece güzel bir Nesta'lik yazıyla yazılmıştır, metnin bazı yerlerinde, özellikle de haşiyede yazılan notlarda nesta'lik şikeste-kırık nestalik, DY> ile karıştırılmıştır. Her sayfada Dede Korkut'ta olduğu gibi genellikle 14 satır var. Bölüm aralığı olan yerlerde sayfalar 13 veya 12 satır olabiliyor. Haşiyelerde yazılan notlarda bazı sözlerin anlamları veya bazı düşüncelerin yorumu ve düzeltmeleri yer alıyor”.

Yazma üzerine gramer ve imlâ özellikleri ve uydurma durumu ile, eski havası verilme çabası gibi tespitler Yusuf Azmun tarafından yapılmıştır. Bütün bu tespitlere katılıyorum. Bunlar, yazma ile ilgili doğru ve yerinde tespitleri ve şüpheleri ortaya koymaktadır.

c. Nasser Khaze Shahgoli ve arkadaşlarınca yayınlanan kapsamlı inceleme yazısında, elyazması, *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması* başlığını taşır. Konuya ışık tutacak şu ilginç tespitlere yer vermişlerdir:

“Artık Dede Korkut coğrafyasını biraz daha genişletmek durumundayız. Çünkü bu çalışmada verilecek bilgilerden de anlaşılacağı gibi DKK Günbet yazması Dede Korkut hikâyelerinin İran/Azerbaycan'da 16.yy'ın ikinci yarısında yazıya geçirilip 18.yy ikinci yarısında çekimlenmiş ve son zamanlara değin sevilerek okunmuş varyant nüshalarından biridir”.

Bu çalışmada Nasser Khaze Shahgoli ve arkadaşlarının elyazması üzerine yapmış olduğu tespitler dikkat çekicidir:

“Dede Korkut Kitabı'nın Günbet yazması 16. yüzyılın ikinci yarısında Safavî hâkimiyetindeki İran/Azerbaycan'da yazıya geçirilmiştir. Eserin dili Eski Oğuz Türkçesi'nin son dönemlerinin dil özellikleri ile başta Tebriz ve Erdebil bölgesi Türk ağızları olmakla Erken Modern Türkçe'ye geçiş aşamasında olan özellikleri bir arada veren bir özelliğe sahiptir. Metinde bulunan azımsanmayacak derecedeki Doğu Türkçesi'ne özgü yazım, biçim ve söz bilgisel özellikler, üçüncü bir dil katmanı olarak metinde görülebilmektedir. Bu katman Azerbaycan ve İran Türk ağızlarına özgü dillik özellikler ile birlikte, bu yazmayı Dresden ve Vatikan yazmalarından farklı kılmıştır. Yazmanın çekimlenme tarihi ve yeri ise büyük bir olasılıkla 18.yüzyılın ikinci yarısı ve Kaçar hâkimiyetindeki İran/Azerbaycan

sahasıdır. Günbet yazmasının Dresden ve Vatikan yazmaları ile yakından ilişkili olduğu açıktır. Ancak eldeki yazmaların karşılaştırılması, Günbet yazmasının oluşumunda diğer yazmaların kaynaklarından farklı sözlü/yazılı kaynakların olduğunu kanıtlamaktadır”.

Yukarıdaki açıklamayı daha sonra yazma üzerine yapılan tavsif takip ediyor. Zirâ bu tavsif, elle tutulup gözle görülerek yapılmış elyazmanın ilk tanıtımıdır. Eksik kalmış bir elyazması tavsifi olsa da gözle görülüp dokunarak yapılmış en güvenilir gözleme dayanıyor. Elyazması şöyle tavsif ediliyor:

“DKK Günbet yazması, uç kenarları oldukça yıpranmış, yer yer aşırı oksitlenme ve lekelenme izleri taşıyan ince, kaliteli ve koyu sarı renkli 236x146 mm ölçülü 31 varaktan oluşan bir kitaptır. Kâğıdın türü ve nerede ve tahmini ne zaman üretildiğinin anlaşılması ayrı bir araştırmayı istemektedir<Bu araştırma önemli bir eksiklikler, DY>. Yazmanın çok katlı kartondan yapılmış olan kahverengi kapağının ölçüleri ise, 245x155 mm’dir. Ön kapağın üst sağ köşesi yırtık olup, kapağın orta kısmında okunaksız bir damga yer almaktadır. İtinasız bir biçimde ciltlenmiş olan yazmanın şiraze kısmında kırmızı bir kumaş parçası yapıştırılmıştır. Son yaprağın bir kısmı kapağın iç kısmına yapıştığı için tam olarak açılmaz durumdadır. Yaprakları birleştirmek için iki katlı mavi ipe atılan düzensiz dikişler kitabın görünümünü bozmuştur. Bütün bunlar, yazma gerçekten satıcısının bildirdiği gibi Ağa Muhammet Han Kaçar’ın kitaplığından bir yadigâr ise, bu itinasız kapağın asıl olmayıp sonradan yapıldığını gösterir, yazmanın özenle hazırlanmış olması eserin han kitaplığı için hazırlanmış olduğunu güçlendiren ipuçlarından biridir. Yapraklardaki yıpranma ve yer yer bulunan geç tarihli kayıtlar ve karalamalar yazmanın son yıllara dek okunmuş olduğunu gösterir”.

Yukarıdaki önemli tespitlerden sonra, yazmada göze çarpan diğer özelliklere de değinilir:

“Eser kâğıt kalem ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkep ile kaleme alınmış, ancak 1b ve 2b sayfalarından sonra başlık verilmemiştir; başlıkların hattı metin hattı ile aynı kalemle çıktığını göstermekle birlikte, bu eksiklik başlıkların sonradan eklendiğini ve elimizdeki yazmanın henüz tamamlanmadan bu şekilde bırakıldığını göstermektedir. Bölümleri birbirinden ayırmaya ya da başlıkların eklenmesi için boş bırakılan satırları da sayarsak, yazmanın bütün sayfaları düzenli şekilde 14 satırdan oluşur. Yalnızca 4b sayfasında yer alıp kırmızı mürekkeple yazılı olan başlığın bir kısmı 7. ve 8. satırların arasına sığdırılarak yazılmıştır. Yaprakların b yüzünün aşağı sol köşesinde sonradan yaprağın ilk sözcüğünü gösteren izletme sözcük/sözcükleri düzenli biçimde yazılmıştır.”.

“Yazılar okunaklı ve güzel bir biçimde İran sahasında yaygın olan nestalik hattı ile kaleme alınmıştır. Metinde nadiren kırık nestalik (şikeste-i nestalik) hattının özellikleri de görülmektedir <...> Han kitaplığına ait olduğunu güçlendiren bir diğer özellik olarak ifade edebileceğimiz metni çevreleyen ve tezhibini gerçek altından yapılmış çerçeve, aslında iç içe çizilen beş ince çizgidir <...> Eseri okuyan veya yazmaya sahip olan birkaç kişi de farklı kalem ve genelde itinasız yazılarla sayfa boşluklarına bazı notlar ya da karalamalar bırakmışlardır. Özellikle yazmanın boş kalan son sayfası, birçok metin dışı notlarla

doldurulmuştur <...> Sayfaların şiraze tarafı dışındaki diğer üç kenarında boyu 229 mm ve eni 137mm olan bir altın çizgi,metin ve haşiye notlarını çevrelemiştir”.

Kendileri de Türkmen olan bu araştırmacılar grubu < Nasser Khaze Shahgoli ve arkadaşları>, yazmanın adını sabit kurşun kalem ile yazılmış elyazısı yazıdan şöyle okur:

“Cild-i duyum-i kitâb-ı Türkmen Lisânı” (Türkmen Lisani Kitabının ikinci cildi). 1347 (Miladi: 1928-1929)”.

Doğu Türkçesi ile ilgili tespitler, bana göre doğrudur. Ancak, onca bozuk imlâ, göz ardı edildiği gibi, bu yazmayı tertip ve tasnif edenin, eski edebiyattan yeterince haberdar birinin işgüzarlığı ihtimalini göz önüne almadıkları, kâğıdı, mürekkebi bilinmeden üzerinde görüş ileri sürdükleri dikkati çekmektedir.

e. Bakû'da elyazmasını inceleyip yayınlayan Ramiz Asker, daha önce belirtilmiş tedkikçilerin yayınlarında yer alan bilgileri derlemiştir. İran'da basılmış olan yayından da söz eder.

D. Elyazmanın kurgusu ve içerik düzenlenmesi konusunda metni inceleyip yayınlayanların yaptığı değerlendirmelere şimdi sırayla bakalım:

a. Metin Ekici, metnin biçimi ve düzenlemeleri ile bağlı şu tespitleri yapıyor:

“Dede Korkut Kitabı'nın üçüncü nüshası, çoğunluğu soylama adı verilen metinlerden oluşmaktadır. Orijinal metinde başlık olmadığı için bunların sayısını tespit etmek, Türkiye Türkçesine aktardığımız metinde; konusuna göre her metnin başına “soylama -1” vb. gibi numaralar verdik. Buna göre elyazmasında konuları bakımından farklı 23 adet soylama bulunmaktadır”.

Ekici, soylamaların içerik tahlilinden sonra yine metnin kurgu ve yapısına dönerek şunları okuyucu ile paylaşır:

“Nüshadaki boy ve anlatma sayısı 1 (bir) adettir. Nüshanın 48. sayfasının 7.satırından başlayan ve bir anlatmaya giriş mahiyetinde olan bu kısımda ilk olarak Salur Kazan'ın sıfatlamalarıyla başlanmış ve sonrasında Aras Nehri çevresini ve Kars yöresini fethi anlatılmıştır. Bu kısım, ilk bakışta farklı bir anlatma gibi görünse de Kazan'ın yedi başlı ejderha ile olan mücadelesine bir hazırlık mahiyetinde olduğu hemen anlaşılmaktadır”.

b. Yusuf Azmun, metnin kurgusu, biçim ve içerik düzeni konusunda kapsamlı bir soy ve boy tahlili yapar:

“Yazmada, eskiden olduğu gibi noktalama işaretleri yok. Cümleler, bazen de söz öbekleri küçük aralıklarla birbirinden ayrılmış. Cümlelerde yer yer seci var; ama bu düz yazı, tam bir ‘nesr-i müsecca’ değil. Ancak düzgün ritmiyle ve zengin söz varlığıyla Dede Korkut'u andırıyor. Her bölümde birinci cümlenin sonundaki söz veya söz öbeği sonraki cümlelerde

bir redif gibi tekrarlanıyor. Meselâ birinci sayfadaki cümleler -içün/-için ile bitiyor. Onu izleyen bölümdeki cümleler gerek ile bitiyor. Bu tür cümleler bittikten sonra Dede Korkut'un düşüncesi aktarılıyor ya da boşluk bırakılıyor ve başka bir redif veya kafiyeyle biten cümleler sıralanıyor. Bu tipteki cümleler birer konu için kullanılmıştır; cümle tipi değiştikçe konu da değişiyor. Bu kitapta ikinci konu anlatılırken gerek tekrarlanmış, onu izleyen bölümdeki cümleler iyelik ya da akuzatif ekiyle [+i] bitiyor. Yedinci sayfada başlayıp onuncu sayfanın başında biten cümleler eglenür mi, eglenmaq yoq, şaqıdur mı, şaqıdmaq yoq gibi ibareler ile bitiyor. Bu konu(bölüm) şu cümleyle bitiyor: Soy çekübeni soylaşdı. Dedem Qorqud Qalın Oguzuş vasfını der olsa tükenür mi, tükenmaq yoq (10/2). Bu konunun bittiği yeri belirleyen boşlukta kitabın ikinci cildinin başladığını belirleyen, yukarıda açıklandığı gibi kurşun kalemle bir not düşülmüştür”.

Yusuf Azmun, elyazması eserin incelemesinde şu görüşleri de kayda geçirir:

“Dede Korkut'taki birçok dizeler ve tekerlemeler bu kitapta kullanılıyor. Bu yazmada yukarıda anlatıldığı gibi başlıkları olmayan bölümler var, Dede Korkut'taki on iki boy yok. Türkmen Sahra Nüshası'nın metni baştan eksiktir; ancak başladığı yerden itibaren serbest hece vezni ile yazılan 27 soylama ve iki boylama ihtiva ediyor”.

Soy'ların son sözlerine ve gramatikal eklerine göre 27'sinin bir dizinini veren Yusuf Azmun şunları sözlerine ekliyor:

“Ancak, bu soylamaların içerisinde metnin 38. ve 39. sahifelerinde yer alan ve 6 bentten oluşan, her bendin sonunda da “Gazan-idüm” redifinin tekrarlandığı 17. soylamada Gazan'ın adı olan Deli Dönmez'in geçmesi çok önemli bir açıklamadır <...> Dede Korkut'un 'Salur Kazan Tutsak Olup oğlu Uruz Çıkardığı Boyı' başlıklı boyda esir düşen Salur Kazan söylediği bir soy'undaki dizeler dikkatimi çekti”.

Kazan'ın düşman ile söyleşirken Dresden nüshasında övünme üzerine dizeler halinde söylediği ünlü öğüt sözleri ile eldeki yazmada yer alan sözleri arasında Yusuf Azmun bağ kurar ve metnin kuruluş yapısını şöyle tanımlar:

“Bu dizeler, Dede Korkut'un Türkmen Sahra nüshasının 48. sayfasının 7. Satırında başlayıp 51. sayfasının sonunda biten ve 52. sayfadan başlayarak 61. sayfanın 5. satırında biten iki boyun Dede Korkut Kitabı'nın 13. ve 14. boyları olduğunu bana düşündürdü. Yazmada boy başlıkları yoktu. Bu yüzden 13. boyun başlığını “Salur Kazan'ın Aras Suyı ile Kars Kal'asını Aldığı Boy”, 14. Boyun başlığını da “Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy” olarak koydum”

Deli Dönmez unvanı *Dede Korkut* anlatılarında yer almaz. Ad verme işi beyler/hanlar için, başarılarına göre Salur Kazan döneminde *Dede Korkut/Korkut Ata* tarafından konur. Ad konacak kadar bir başarı kazanan çocuk *boz oğlan* olarak yaşar. Ad kazanacak bir büyük başarı kazanınca atasından toy vermesi istenir, toy kurulur, çağırılırlar *Korkut Ata* gelir, oturur, hikâyesini dinler, ona göre bir ad kor, atasından ona beğlik ister, hakkında kopuzu ile bir *Oğuznâme* koşup düzer,

mecliste bulunanlar hep birlikte dinler, sonunda bir alkış verir ve anlatım biter. Dedem Korkut tasnifi anlatılarda, boyların hiçbirinde *Deli Dönmez* adı bulunmaz. *Salur Kazan* unvanını tasnif ve tertip etmeye çalışan musannif, ona, *kazan* motifi ile bir ad değişimi yaratmak istediği anlaşılıyor. Bu ilginç bahşı rolü yüklenmiş kişi anlatım geleneğine ve *Dede Korkut* anlatılarına yeterince hâkim biri değildir. Oysa, orada daha bir sürü iş tutuyor ve ondan önce de sonra da *Salur* boyunun beyinin adı *kazan* <kazgan> *Salur Kazan*, *Salur* görki gibi unvanlar ile geçmektedir. Yeni bir *Dede Korkut* yazması yaratmak isteyen bir heveskâr musannif şâir, kendinden de bu eklemeyi metne katmıştır, düşüncesindeyim.

c. Nasser Khaze Shahgoli ve arkadaşları, metnin kurgusu, biçim, içerik yapısı ve içerik düzenlemesi ile anlatının söz örgüsü üzerine kapsamlı tespitler yapmıştır. Yazmanın fizik yapısı üzerine önemli gördüğüm tespitler şunlardır:

“Yazma toplam 61 sahifedir. Eserin 1a-26b arasında çeşitli uzunluklarda soylar yer almıştır. 26b'den 31a'ya kadar olan kısımda ise metnin içerdiği tek olay olan başlıksız, bizim ‘Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy’ olarak adlandırdığımız boy yazılmıştır. Yazmada 24 soy vardır. Böylece ana metin toplam 25 bölümden oluşmaktadır. Metin bölümünde I-XXV’e dek Romen rakamlarla [...] içinde gösterilmiştir. İlk iki soyun kırmızı mürekkeple yazılmış başlıklara sahip olması ve metinde genel olarak bölümler arasında boşluklar bırakılması, geri kalan bölümlerden bazılarında da başlık yazılacağı planlanmış olduğunu gösterir. Ancak belli olmayan bir nedenle bu iş tamamlanmamıştır”.

Metnin kurgusunda ve örgüsünde yer alan ve onu metin bağlamında oluşturan soy’lar ve boy üzerine kimi önemli tespit ve açıklamalarda bulunurlar:

“25 soydan ikisi yine *Kazan* ile ilgilidir. XVII. bölüm “*Kazan*’ın ad kazandığını’ anlatan bir soy iken, XXIV. bölüm *Kazan*’ın yapmış olduğu bir seferin çok kısa bir anlatısıdır. I. ve II. soy nitelikçe kısmen diğer soylardan ayrılan bölümlerdir. Eserin başlangıcı sayılabilecek bu bölümlerde öteki bölümlere göre daha çok dinî-tasavvufî kavramlar ile eserin asıl konusu olan ‘alplık/yiğitlik ülküsü’nü onaylayacak, fakat dönemin düşünce, kültür ortamına da uyacak anlatım öğelerini barındırır. Geri kalan hemen hemen bütün bölümler doğrudan alplık ideali ve alpların nitelikleri ile ilgilidir. Tek istisna XVIII. bölümüdür. ‘*Dede Korkut*’un *Kehanetleri*’ olarak adlandırılabilir bu bölüm, aslında alplık devrinin ve destan çağının sona erdiğini haber veren ve o dönemin artık aşınmaya başlamış olan değerlerine bir özlem ve ağıt niteliğindedir. Yüksek bir üslûp ve eda ile coşkulu bir akışta ilerleyen metnin tamamında benzetme ve mecazların, daha doğrusu genel olarak söylemin kaynağı temelde canlı (örn. kaplan, kartal, aslan, at, vb) ve cansız (örn. Çelik, yay, ok, yıldırım, bulut, vs) doğadır. Soyların ve boyun anlatı yapısı doğadaki mükemmel varlıkların üstün özellikleri ile yiğitlerin vasıfları arasındaki koşutluklar üzerine kuruludur. Geriye kalan ise, serpiştirilmiş olarak çeşitli konularda (örneğin dil, aile vb) ilgili neyin iyi, neyin kötü olduğunu, bir nesne veya insan dâhil canlılığın asıl değeri ve anlamını keskinleyen atasözü mahiyetinde bilgece sözlerdir. Alp tipinin özellikleri ve övgüsü yanında eserin en göze

çarpan tarafı eğitici-öğretici bir retoriğe sahip olmasıdır. Eserde yer yer kullanılmış olan soru-cevap biçimindeki anlatı yolu ve aynı bir konuya ait sık tekrarlar böyle bir söylemin inşası için uygundur. Bazı bölümler Dede Korkut'un bilgece sözleri ile sonlandırılırken bazıları da onun hayır duaları ile bitirilir”.

d. Kısaca ifade etmemiz gerekirse, uzmanların yapmış olduğu görüş ve tespitler bir arada vermemizin nedeni paylaştığımız yönleri vurgulamaktır. Merv'den yazmanın Tahran sahaflarına düşmüş olmasına inanıyorum. Fakat yazmanın 150 yıl önceye dayandığı bana pek inandırıcı gelmiyor. Çarlık Rusya ile İran'a hükûmran Kaçar Hanlığı arasında cereyan eden ve bu savaşa Türkmen boylarının da katıldığı anlaşılan 1879-1881/82 Göktepe Savaşı o anda destanlaştırılrsa bile, bugüne kadar anca en fazla 136-137 yıl geçmiş olmalıdır. Bu konuda da yegâne hocali Molla'dan başka güvenilir bir veri elde bulunmamaktadır. *Yedi Başlı Ejderha* motifine gelince, hiçbir uzmanın bu motif üzerinde durmayışı dikkati çeker. Arap hikâyeciliğinden Türk hikâyeciliğine girmiş ve XIV-XV. yüzyıllarda bir Mevlevî müridi olan Kirdeci Ali namı ile Konya'da şöhret bulmuş bir şahıs tarafından Türk dilinde işlenmiş bir konudur. Belli ki eski edebiyat meraklısı tarafından okunmuş ve Salur Kazan'ı *tinnîn* yerine bu yedi başlı ejderha ile mücadele ettirmeyi uygun görmüştür.⁴⁹ *Xocali Molla*, *Hodjeli Molla*, *Molla Xocali* şekillerinde adı kayıtlara girmiştir. Ölümünden dolayı soy ve boy başlık boşluklarının yazılamamış öylece kalmış olması nedeniyle yarım kalan yazmayı gören, onu tanıyan biri, sahaf veya arkadaşı tarafından bitiş cümlesi altına *Xacilu/Hocali* şeklinde okumaya müsait farklı bir yazım ile, “*Xocali'ya Allah rahmet etsin*” anlamında yeni sanayi mürekkebi ile Farsça bir kayıt konmuştur. Bunun dağılan yazma kitaplığını, çalıştığı işleri bilen bir sahaf veya bir arkadaşı yazmış olmalıdır, kanısındayım. Yeni mürekkeple bu kayıt konmuştur. Ancak yazmanın eski havası için kamış kalem ve farklı mürekkep kullanıldığı anlaşılıyor. Fakat bu siyah divit mürekkebinin yirminci yüzyıl ilk

⁴⁹ Kirdeci Ali'nin XIV.-XV. yüzyıllar arasında Konya'da bir Mevlevî müridi olduğu, ahlak üzerine yazdığı hikâyelerini geniş okuyucu ve dinleyici kitlelerinin anlayacağı bir dil ile yazıya aldığı tahmin edilen bir şâirdir. Mesnevi tarzında yazdığı manzum hikâyelerinin bir kısmı bir yazma mecmuada toplanmıştır. Bibliotheque Nationale de France, Turc 396 kaydında yer alan yazma mecmuada Kirdeci Ali'nin ejderha ile bağlı anlatısı şu başlığı taşır: *Hezâ Dâsitân-ı Ejderha*. Bu mesnevi manzum hikâyenin kendi içinde vezni: *Fâ'ilât fâ'ilât, fâ'ilât* şeklinde belirtilir. Manzum hikâye 246 dizeden oluşur. Salur Kazan ve ejderha hikâyesi buradan bir ödünçlemedir. Çünkü bu tür kitaplar istinsah edilir, çerçiler, kitap tüccarları eliyle her yere gidiyor, halk arasında satılıyor olsa gerektir. Müstensihler şüphesiz bu yolla geçimlerini sağlıyorlardı.

çeyreği içinde üretilmiş bir koyu kara renk bir mürekkep olduğu kanısını taşıyorum. Eski yazmalarda kullanılan mürekkeplere de pek benzemiyor. Defter kâğıdının inceliği ve verilen ebatlar <iç ve dış ebatlar> Rus Çarlığı döneminde üretilmiş olacağı düşüncemizi pekiştirmektedir. Bu defterler, taş baskı için üretilmiş kâğıtlardan çoğaltılmış mektep defterleri olabilir. Defterlerin kapaklarının hiçbirinin <ön ve arka> olmayışı ve sonradan bu kapakların koparılıp, eski bir cilde yerleştirilirken yapıştırılması bunu yapanın gözü kara bir sahaf işi olabileceği ve çok para kazanma arzusuyla yaptığı ihtimalini akla getirmektedir. Bunların dışında kalan hususlar, metin yapısı ve gramer ile ilgilidir. Bunları da okuyucuya bildirmenin yararlı olacağı düşünülerek kısmen alıntılanmıştır.

V. Hocalı Molla (1860-1920) ve Dede Korkut Bağı

A. N. Samoyloviç, 1900 ve 1911 yıllarında talebe iken iki kez İstanbul'a uğramıştır. Türkmenistan'a 1902 yılında ilk kez geldiğinde Türkmen edebiyatı ile ilgili Avrupa'da ve Rusya'da çıkmış ne var ise hepsine hâkim bir dosya ile gelmiştir. Türkmen edebiyatı ve dilinin hangi yüzyıldan itibaren inşa edeceği konusunda bir programı vardır. Bu programa yardım edecek elyazması kitap ve yazıya alınmış türlü dil malzemesi toplamak istiyordu. Bunun için kendine Rusça ve kendi dilinde okur-yazar, çevreyi iyi bilen, çalışmalarına yardımcı olacak bir Türkmen'e ihtiyacı vardır. Rusça konuşabilen, okuyup yazabilen birinin bulunmasına çalışılır. Samoyloviç, dostlarının da yardımı ile kendine aradığı vasıflara sahip, Türkmen edebiyatı ile meşguliyeti çevresinde de bilinen bir kişi bulunur: Hocalı Molla.

O dönemde, A. N. Samoyloviç'in en büyük şansı, gezeceği bölgeleri çok iyi bilen, yöre halkını yakından tanıyan, Türkmen edebiyatına ilgi duyan ve bu alanda çalışmalar yapan, o bölgelerde kısaca Hocalı Molla olarak bilinen, Hocalı Molla Muratberdioğlu (1860-1920) ile karşılaşmasıdır. Hocalı Molla Muradberdioğlu, özellikle Türkmen edebiyatının daha doğrusu dönemin Orta Asya Türk klasik edebiyatına vâkıf, bilgili, zeki ve yaratıcı bir şahsiyettir. Kendisi de aynı zamanda böyle bir birikime sahip bir şâirdir. Şiirlerinde *Kâtip* mahlasını kullanmıştır. Çağatay Türkçesi klasik edebiyata hâkim, Rus dilinde konuşup yazan biridir.

Türkmen edebiyatını *Dede Korkut* ile başlatmak isteyen A. N. Samoyloviç, IX. yüzyıl öncesini Türk boyları için yaşanmış bir ortak dönem sayar. Kadim Türkmen Edebiyatını, IX-XVII. yüzyıllar aralığına yerleştirir; ardında, XVIII. yüzyılı Klasik Türkmen Edebiyatı ve XIX. yüzyıl Türkmen Edebiyatı diye bölümler.⁵⁰ A. N. Samoyloviç, inşa etmek istediği Türkmen dili ve edebiyatı için kendine yardım edecek ve inşasını gerçekleştirecek dil ve edebiyat malzemesini bulup ortaya çıkarmak ve bu şekilde yüklenmiş olduğu görevi başarı ile hedefine erdirmektir. Akademide böyle bir görev için eğitilmiş ve Türkmenistan'a gönderilmiştir.

A. N. Samoyloviç, Türkmen edebiyatı ve folkloru ile ilgili pek çok malzemeyi Hocalı Molla'dan almıştır. Hocalı Molla, tahsil sahibi, Rusça bilen, babası da aydın bir kimsedir. Samoyloviç'e yazdığı mektuplar Çağatay Türkçesiyledir. Hocalı Molla hakkında Samoyloviç şu tespiti yapar:

“Hocalı Molla, akıllı, bir o kadar da okumuş adam. Onun kitaplara, halk rivayetlerine ilgisi, kendisinin söylediğine göre babasından aldığı meziyetlerinden birisidir. Bilim için oldukça önemli elyazmalarından Mahmutkulu'nun babası Devletmemmed'in “Vagzı-azat” eserini, Ebü'l-Gazi Bahadır Han'ın Türkmenlerin Şeceresi'ni ve daha başka Türkmen şâirleri hakkındaki bilgileri ve onların eserlerinden parçaları sürekli olarak St. Petersburg'a gönderdiği için Hocalı Molla'ya minnettarım.” (Samoyloviç, 2005)

Hocalı Molla, Samoyloviç'e dokuz adet mektup yazmış ve bunların arşiv kaydı *Literaturnie Hodceli Mollı* şeklindedir. Samoyloviç, birçok yazısında incelediği materyali Hocalı Molla'nın kendisine vermiş olduğunu belirtmiştir. Türkmen edebiyatı tarihi taslağı adı ile yayınladığı çalışması da bunlardandır. Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'nin İşan nüshası elyazmasından Hocalı Molla bulmuş ve Samoyloviç'e göndermiştir. Yani, şu “*Seyyah Korkut'un söylediği Salur Kazan*” övgüsü tartımı da bilmektedir. Bu nüshayı, İşan nüshasını da Samoyloviç'e kopya edemediği söyleyen de Hocalı Molla'dır.

⁵⁰ Bu ilginç, tarih, edebiyat tarihi, dil için seçilen ağız özellikleri ve söz varlıkları tasarımları gerçekleştirildiğinde bugünkü Türk yazı dilleri ve edebiyat tarihleri anlayışı benimsenme açısından yaygınlık kazanmış, anlaşılabilirlik güçlendirilmiştir. Ana dilleri ile anlaşamayan kuşaklar ortaya çıkmış, kendi yurtlarında ana ve babalar ile ‘Rusça’ anlaşılır bir vasat oluşmuştur. Türkî Til'in temel sorunu, çözüm bekleyen ana sorunu budur ve bilinmeli ki bu sorun çözülmeden Türk dünyası özgürlüğe erişemez. Filolojik ve linguistik <teorik ve uygulamalı dilbilimi> bilimsel gerçeklik budur. Bu durum, özgürlüğün, *olmaz ise olmaz* kuralıdır. Grameri, semantiği ve söz varlığı parçalanmış her dil, özgürlüğünü yitirmiş, yok olma yoluna girmiş, işlevsizleştirilip ölüme terk edilmiş demektir.

Samoyloviç'e yazdığı mektuplarında ise Molla Hocali imzasını koyduğu görülüyor.

Elimizde bulunan ve mahiyeti yeterince incelenmeden değerlendirilen *Dede Korkud'un Üçüncü Elyazması* yarım kalmış bir çalışmanın arkada kalan hâli olduğu anlaşılıyor. Nestalik yazının bittiği yerde “*Hâcılı'ya Allah rahmet etsin*” anlamında başka mürekkep ile Farsça yazılmış bir ibare vardır. ‘Hoca’nın yörede Farsça yerleşik anlayışa göre telaffuzu *Hâcı* şeklinde olabilir. Bu telaffuz alışkanlığı nedeniyle o yazıyı oraya yazan bu adı söylendiği gibi yazıya aldığı açıktır. Bu kişinin Hocalı Molla Muradberdioğlu (Muradberdiyev) olduğu anlaşılıyor. İyi tahsil görmüş, Rusça bilen, mahlas kullanacak ölçüde şiire vâkîf, şâirliği olan ve Samoyloviç’in teşviki ile Türkmen ve Özbek klasik edebiyatı ile de uğraşan, Türkmen folkloru çalışmalarına Samoyloviç ile katılan bir Türkmen aydınıdır.

Dede Korkut’un Türkmenler arasında dolaşan hikâye ve rivayetlerini yazıya alıp Samoyloviç'e veren de Hocalı Molla’nın kendisidir. Türkmen ve Özbek Türkleri ve bütün Türk toplulukları ile ilgili tespit ve değerlendirmelerini Hocalı Molla’ya borçlu olduğunu belirtir. *Türkmen Edebiyatı Tarihi* yazmak isteyen Samoyloviç’in bu konuda en büyük yardımcısı Hocalı Molla’dır. Samoyloviç’in yayınladığı yazılarından bu taslağı gerçekleştirmek istediği açıktır. Hocalı Molla’nın babasından kalma zengin yazmalardan mürekkep bir kitaplığı vardır ve kendisi de bu kitaplığı zenginleştirmiştir.⁵¹

Elimizde bulunan elyazması, Azerbaycan, İran, Türkmen ve Özbek sahası ile Anadolu sahası dil özelliklerini bir arada göstermektedir. Bunun temel nedeni Hocalı Molla’nın tahsil ettiği dilin söz varlığı ve dönemin edebiyat dilinin müşterek münevver dili olması olsa gerektir. Sadece o değil, henüz müşterek konuşma ve yazı dili olarak Orta Asya Türklerinin yazı dili henüz *Türkî Til* veya *Çağatay Türkçesi* başlığından koparılıp Özbek, Türkmen, Türk, Azerî ağızlarına Çarlığın ayırtmadığı, millî heyecanların, ortak yaşam kültürünün bozulmadığı bir süreçten söz etmekteyiz.

⁵¹ Yazma eserler ile zengin babadan kalma kitaplığı kendi gayreti ile de daha da zengilemişse de, ölümüyle dağılmış, yağma edilmiştir. Hocali hakkında daha geniş bilgi için bu yazıda adları geçen, eserleri belirtilen A. N. Samoyloviç ile D. Nuraliye’in eserleri hakkında İhsan Kalenderoğlu’nun adı geçen yazısına bakılabilir. Bu yazıda onlardan istifade edilmiştir.

Çarlık döneminde Türk boylarına göre başlayan yeni yazı ve konuşma dili adlamalarını Sovyet dönemi ağırlaştırılmış biçimde takip eder. *Türk Tili*, biçim, içerik, söz dağarcığı bakımından ayrıştırılması iyice keskinleştirilir, İran'da da rejim Farsça'yı eğitim ve öğretimde egemen kılar. Ancak, halk atadan-anadan dinlediği ve sakladığı dili, ağızları konuşmayı sürdürmektedir. Çarlık dönemi başlayan dil parçalama süreci Sovyet döneminde zihinlere ve dillere yerleştirildi ve Türk toplulukları arasında ortak yazı ve konuşma dili gibi işleyen Çağatay Türkçesinin bölgede yaşayan Türkler arasında müşterek konuşma ve yazı dili olması durumu 1928 yılından sonra, Türkler arasında müşterek ana dili konuşma bağı, kuşaklar arası bağ, *represiya*'lar ile tamamen ortadan kaldırıldı.⁵² Türk topluluklarının birbirleriyle anlaşma olanağı yok düzeyine indirildi. Bugün iki Türk birbiri ile Rusça anlaşma durumu yaşamaktadır. Acı gerçek budur: Yeni kimlik, yeni hayat, fakat bu yeni hayat, konuşma ve iletişim dili Rusça olur ise mümkündür. Hocalı Molla ise, parçalanma öncesi doğmuştu veya genel adı Çağatay Türkçesi olan umum dil ile tahsil görmüş, bu dil ile konuşuyordu. Bu dil, konuşma ve yazı dili olarak, 1928 yılına kadar umum Türk coğrafyası Türkleri arasında etkin biçimde sürmüştür. Çünkü bağımsızlıkçı bir süreç, millî yönetim yapıları Türkler arasında J. Stalin dönemine gelinceye kadar yaşanmıştır.

VI. Peki, Elyazması ile Hocalı Molla'nın İlişkisi Nedir?

Bu sorunun yanıtına kanıt bana göre, elyazmasının metin örgüsünün ortaya çıkmasında önemli rol oynayacak olan ara başlıkların yarım kalışıdır. İki cild hâlinde tasarlanmış olduğu anlaşılan *Türkmen Lisânı Kitabı* veya *Türkmen Kitabı* adlarını taşıyan bu çalışma Hocalı Molla'nın 1920 yılında vefatı ile yarım kalmıştır. En azından elde kalan ve onun elinden çıktığı anlaşılan bu çalışma, A. N. Samoyloviç tarafından tasarlanmış Türkmen Edebiyat Tarihi için bir kaynak metin gibi hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hocalı Molla tarafından kaleme alındığı anlaşılan elyazması bu çalışma ölümü nedeniyle tamamlanamamış öylece kalmıştır. Yazmanın bugünkü gibi defterin başından sonuna doğru yazılışı da,

⁵² Türk Cumhuriyetleri, Sovyet Rusya ile birleşme mecburiyetinde bırakıldı ve içten/dıştan iş birliği ile veya içinde bulunulan ağır koşullar nedeniyle, kurtarılacakları kurtarma uğruna katlanma yılları artık bugün geride kalmıştır, umudundayım. Türk dünyasında Nursultan Nazarbayev gibi bir mümtaz devlet adamının bulunması, geçmişi, günü ve geleceği görüp mümkün olanı gerçekleştirme yolunda örnek olması da bir umuttur, diye düşünüyorum.

onun, bu tür teferruata pek aldırış etmediğini gösterir. *Deli Dönmez* yakıştırmaları da Hocalı Molla'nın kendi şâirane tasarrufundan kaynaklanan bir husus veya Türkmen bahşılının anlatım tarzından etkilenme sonucu ortaya çıkmış bir özellik olmalıdır. Belki de Hocalı Molla, *Kam Böri* boyunda yer alan *Boz oğlan* motifinden etkilenmiş olabilir. Bana göre sonuncu ihtimal en güçlüsüdür. Çünkü o, Barthold'un Rusça çevirisinden ve eski yazı metninden de haberdardır.

Samoyloviç'in *Türkmen Edebiyatı Tarihi* de onun beklenmeyen ölümü nedeniyle gerçekleşmemiş ve bu konuda sadece iki makaleyle yetinmek zorunda kalmıştır.⁵³ Dil karışıklığı, Hocalı Molla'nın kendi konuşma ve yazı dilidir. Karışım, yaşadığı muhitlerin, aldığı tahsilin, okuduğu eski yazma edebiyat kitaplarının kendine kazandırdığı dildir. Dil ve gramer konusunda, ekler konusunda yaptığı hatalar, imlâ yanlışları Rusça da biliyor olsa da altmış yaşından sonra, ora senin, bura benim diye dolaşmaktan, yorgunluktan doğan kusurlar sayılmalı diye düşünüyorum. Ölümünden sonra elyazmaları ve yazıya aldığı malzemelerin elyazmaları ile zengin bir kitaplığa sahip olduğu söylenen Hocalı Molla'nın ardından dağıldığı, ellerde kaldığı, yağma edildiği ve el yazması kitap tüccarlarının bunları elden ele sattığı, elimize erişenin de bu yazmalardan biri olduğuna şüphe yoktur.⁵⁴ Yazıya aldığı metinlerde Çarlık siyasetine uygun bir dil kullanmaya, savaş döneminin tükendiğininivurgulamaya özen gösterdiği görülür. Yusuf Azmun da Merv'den bu nüshanın gelmiş olduğuna vurgu yapmıştır. Elyazmasını belki kitapçıya satan kitap tüccarları bu şekilde yüklü para almayı ummuş olabilirler. Ancak, elyazması kitabın Merv'den Tahran'a geldiği doğrudur. Ama metinlerin özen ile yazıya alındığı tarihlerin 1920 yılına yakın tarihler olduğu açıktır. Bilinmesi güçlük yaratacağı düşünülen kelimelere çıkmalar ile açıklamalar verilmesi de Samoyloviç için Hocalı Molla tarafından bilinçli olarak konmuş olduğu açıktır. O, bunu, Samoyloviç'in doktora konusu olan yazma eseri hazırladığında da yapmıştır.

Onun tanıştığı ve kendisine büyük değer veren A. N. Samoyloviç'e hayranlık duyduğunu, aradığı konularda memnun etme çabası gösterdiğini anlıyorum. Şüphelerimi koyulaştıran ve elimizdeki *yedi başlı ejderha* motifli yeni *Dede Korkut*

⁵³ A. N. Samoyloviç'in yazmış olduğu makaleler için bk. Seyidov 2011 ve Berdiyev 1980.

⁵⁴ Kitaplığı için bk. D. Nuraliyev'in adı geçen eserinin Hocalı ile ilgili biyografisinde yer alan bilgilere bakılabilir.

yazması kolajini da Samoyloviç'i memnun etmek için düzenlediğini gösteren karineler arkada bırakmıştır. Bunları kısaca gözden geçirmek yerinde olacaktır.

1. *Tekelerin Uruş Kıssa Kitabı: Cenknâme-i 'Abdu's-Settar Kazı* adlı yazma eser. Bu eserde de Yusuf Azmun'un elimizdeki *kolaj* metinde tespit ettiği tarzda garip imlâların kullanıldığı göze çarpar. Abdu's-Settar Kazı için Taşkent'te kadılık ettiği belirtiliyor ise de ne kendisi ve ne de çocukları hakkında, Hocali'nin verdiği bilgiler dışında herhangi bir belge, bir veri, bir bilgi yoktur. Samoyloviç'e metin ile bağlı açıklamaları kendisi yapar. Herşey kayıtlarda Hocali'nin söylediklerinden ibarettir ve kimsenin bu bilgileri doğrulatacak olanağı bulunmamaktadır.

2. *Revnâkü'l-İslâm* adlı eserin hem yazarını uydurup Ebulgazi Bahadur Han zamanına yerleştirmeye çalışır. Yazarını da Bahadur Han'ın üslubu ile konuşturur. Derdinin XVI. yüzyıla ait bir yazma ortaya çıkarmak olduğu açıktır. Bu eserin Vefâh adlı birine ait olduğu, Şeyh Şerif'e ait olmadığı gerçeği ortaya çıkar. Şeyh Şerif'in eseri *Muinü'l-Mürîd* olduğu *Şecere-i Terâkime*'de kayıtlıdır. Yanıltıcı bu bilgidен Samoyloviç'in kendini kurtardığı anlaşılıyor.

3. *Korkut Ata ve Köroğlu Rivayetleri*. Samoyloviç, Türkmen edebiyatı tarihini *Korkut Ata* anlatıları ile başlatmak düşüncesine göre çalışmalarını yürütmektedir. Bu düşüncesini şüphesiz Hocali'ya da anlatmış olmalıdır. Nitekim o, bu destan hakkında Türkmenler arasında dolaşan rivayetleri Hocali'ya yazdırıp alır. Samoyloviç, *Köroğlu* destanını da kadim Türkmen edebiyatı tarihi içinde XI. yüzyıla yerleştirir. Hocali Molla'nın verdiği bilgileri sonradan tashih etme durumuna düşer. Burada da Hocali'nin bir yandan işgüzarlığı, öbür yandan Samoyloviç'in takdirini kazanmak için gayreti dikkati çeker.

4. Ahsan Şeyh (= Dana Ata) olayı. Hocali Molla, XV.-XVI. yüzyıllara ait olduğunu bildirdiği bir *Oğuz-Name* bulduğunu söyleyip Samoyloviç'e gönderir ve bunu tasnif edenin Ahsan Şeyh (=Dana Ata) adlı biri olduğunu belirtir. Hocali Molla'nın dışında bu kişi hakkında hiç kimsenin bugüne kadar bilgi sahibi olmadığı anlaşılıyor. Bugüne kadar da hiçbir yerde bu *hayalet* kişinin adı geçmemektedir. Sadece ortada Hocali Molla'nın Samoyloviç'e yazdığı bilgiler vardır. Ancak, bu durumdan Samoyloviç, şüphelenir ve yazmanın dilini inceler ve bu metnin XVI. yüzyıldan sonraki bir zamana yerleştirilmesi mümkün olabilir düşüncesini ifade eder. Ben bu *Oğuznâme*'nin de tasnif edicisinin Hocalı Molla

olması ihtimalinin güçlü olduğu kanısındayım. Türkmen edebiyatı tarihi için XV.-XVI. yüzyıllar için elyazması metinler tasnif ederek boşluğu doldurmak derdinde olan bir şahsiyet görünümündedir.

5. *Korkut Ata* olayı. Samoyloviç, kadim Türkmen edebiyat tarihini Korkut Ata'dan başlatmak derdindedir ve bu fikrinden şüphesiz Hocalı Molla da haberdardır. Çünkü kendisi için halk arasında dolaşan rivayetleri toplayıp yazıya almış ve Samoyloviç bunlara bağlı makaleler yayınlamıştır. Hocalı bundan cesaret alıp konuyla ilgili dinî ve tasavvufî bilgilerini birleştirerek yeni bir metin tasnif etmek istemiştir. Böylece bahis konusu çalışma yeni bir eski metin kazanmış olacaktı, diye düşünmüş ve işe girişmiş olmalıdır. *Alplik* çağının bittiğinin eserde öğütlenmesi, Çarlığa hoş görünmek için esere yerleştirilmiştir. Tasavvuf ile de bağlı eserleri okuduğu, Hazreti Ali hikâyelerine vâkıf olduğu anlaşılan Hocalı, *tinnîn* <iri yılan> yerine Hz. Ali'nin mücadele edip yendiği *yedi başlı ejderha*'yı Salur Kazan karşısına çıkarır.⁵⁵ Fakat onun zeki, eski edebiyata vakfi, şâirliği ve bahşılığı yaptığı hilenin örtülmesine yetmemiştir. Hocalı'nın bu *kolaj* tarzı tasnif ettiği yazma eserin bölüm başlıklarını koyup onu tamamlamaya ecel kendisine izin vermemiş, elyazması bu açıdan yarım kalmıştır. Bütün bu çabalarının Türkmen Edebiyatı tarihi yazımı ile bağlı çabalar olduğu göz önüne tutularak arkada kalan onun *Dede Korkut/Korkut Ata* ile bağlı bir eser vücuda getirme çabasını takdirle karşıladığımızı ifade etmek isteriz.⁵⁶

VII. Sonuç

Hocalı Molla, dindar, tasavvuf ehli olan, şâirliği bulunan ve *kâtip* mahlası kullanan biridir. Yedi başlı ejderha motifini Kirdeci Ali'nin kitabından aldığı açıktır. Bu tür kitapları sevdiği okuduğu açıktır. Adı *tinnîn* olan iri yılan, ejderha, yedi başlı yılanı ifade etmez. Bunların tasavvufta da astronomi de de kendilerine özgü işlevleri vardır. Burada söz konusu yedi başlı ejderha olan bir yilandır ve onun ile mücadele eden ve onu ortadan kaldıran *Allah'ın arslanı* Hz. Ali'dir. Hocalı Molla, bunları birleştirmek yolu ile anlatısına zaman ve tarihi süreç kurgusu

⁵⁵ Biz bu konu üzerinde dururken Samet Onur adlı bir araştırmacı tarafından ortaya çok güzel bir çalışma çıktı. Konuyu enine boyuna ele alıp karşılaştırmalı inceliyor. Aynı malzemeyi baştan elden geçirmek yerine yazıyı adres göstermekle yetineceğim: Onur 2019: 687-723.

⁵⁶ Burada maddeleştirilen bilgiler, büyük ölçüde D. Nuraliyev'in yazdığı eserden alınmıştır. Üçüncü nüsha ile ilgili tespitler ve görüşler, elyazması üzerindedir.

nedeniyle başvurmuş olsa gerektir. Salur Kazan'ı böyle bir tarih zeminine kavuşturmak isteyebilir. Belki de bu anlatıları Hocali Molla birer tarihî metin gibi algılıyor ve yazıya alıyordu.

Türkmen Edebiyatı ve kültürü için hem Hocali Molla'ya, hem de Rus bilim adamı A. N. Samoyleviç'e birer teşekkür borcumuz vardır. Yaptığı çalışmalar farklı amaçlar için olsa da Türkmen edebiyatı için pek çok dil, edebiyat, sözlü kültür malzemesinin günümüze kalmasını, bilinirlik kazanmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar her ne kadar, farklı amaçlar için yürütülmüş olsa da bu Rus bilgini A. N. Samoyloviç, J. Stalin tarafından Pan-türkist diye suçlanıp 1938 yılında idam edilmiştir.

Hocalı Molla'nın 1920 yılında ölümünden sonra elyazması kütüphanesi yağma edilmiştir. Elyazması tasnif ettiği Korkut Ata anlatıları da dağılan kitaplığından sahafların eline geçmiş, onlardan da Tahran sahaflarına düşmüş olmalıdır. Hocali Molla bu eseri büyük ihtimalle 1902-1920 yılları içinde bir yerde tasnif etmeye başlamış, ona eski havası verecek biçimde kâğıdını aharlamaya çalışmış, kimi bölüm başlıkları vermiş, ama ömrü vefa etmediği için çokça başlık yerleri yazılamamış, boş kalmıştır.

Bana göre, yazmanın sonuna farklı bir mürekkep ve yazı ile Farsça yazılmış “*Xocali'ye Allah rahmet etsin*” cümlesi onu tanıyan ve eserini okuyan tarafından eklenmiştir. Bu da yazmanın Hocalı Molla'ya ait olduğuna bir kanıttır, düşüncesindeyim. Elden ele geçerek Hocalı'nın tasnif ettiği ve kâğıt kalem ile yazıya aldığı *Korkut Ata* yazması Merv'den Tahran çarşısı sahafları eline düştü. Bu *kolaj* yazma bana göre Hocali Molla tarafından 1902-1920 yılları arasında tasnif edilmeye başlanmış ve ölümü nedeniyle öylece ortada kalmıştır. Bize dinî, tasavvufî yanı güçlü bir şâir olan Hocalı'den bizlere miras kalan *kolaj* tarzı hazırlanmış bu *Dede Korkut/Korkut Ata* yazması eser sahibi benim açımdan yazı boyunca yapılan tespitler ve ortaya çıkan kanıtlar ışığında diyebilirim ki, benim açımdan bütün yönleri ile vuzuha kavuşmuş bulunmaktadır. *Korkut Ata*'nın kaçınıcı nüshası veya *kolaj* eseri sayılacaksa sayılsın, bu yazma şüphesiz bir biçimde, Hocalı mollaya aittir. Türkmen edebiyatı tarihinin öğrenilmesine hizmet aşkı onu içinde bulunulan çaresizlikten dolayı, bu yolda ihtiyaç duyulan

materyal eksikliklerini bir şekilde tamamlama heveskârlığı, onu böyle bir yola girmeye sürüklemiştir, kanısındayım.⁵⁷

Ne demiş ozanlar ozanı *Dede Korkut*, “*gelimli gidimli dünya-Son uçı ölümlü dünya*”. Allah her ikisine, A. N. Samoyloviç’e ve Hocalı Molla Muradberdioğlu’ya rahmet eylesin.⁵⁸

⁵⁷ Yusuf Azmun’un bana gönderdiği ve yazıma eklediği notlarda yer alan görüşleri bu konuda şöyledir: “*Ben Merv konusunda Velimuhammed’in söylediği sözü tekrar ettim. Merv’de yazılmış olduğuna inanmıyorum. İran’da yazılmış ve Anadolu’da yazılmış bir nüshadan kopya edilmiş. Gaynla yazılması gereken harflerin kafla yazılmış olduğu da Farsçanın bir özelliğidir. Zaten metnin anlaşılmayan sözlerin hepsini Derleme sözlünde bulabildik. Sonradan metin üzerinde çalıştım ve metni Tebriz’in Ligvan köyünden birinin yazdığını tesbit ettim. Haşiyelerde, bazen de metnin içinde Şikeste tarzında yazılar var. Bu İran’a mahsus bir yazı şeklidir. Afganistan’da bulunmuş, İran’da gelişmiştir. İran’da hâlâ şikeste yazılır. Ben de şikeste yazarım. Hacılı da Türkmenlerin Anadolu’ya yerleşen bir boyudur. Hâlen Hemedan civarında yaşarlar ve bir bakıma Irak Türkmenlerinin uzantısıdır. Şii oldukları ve Azerbayca Türkçesi etkisinde kaldıkları için onlara Azeri denir. Samoylovich Mağtımğulı’nın kendi elyazması peşindeydi. Hocalı Molla yazmayı Mehmede bir mollaya verdiğini söylemiş. Samoyloviç dönüyormuş, sonra geldiğinde bakacağını söylemiş ve dönememiş. Mehneli molla da Bolşeviklerle çarpışırken ölmüş, büyük bir kütüphanesi varmış, Ruslar hepsini yakmışlar. Kitabın sahibi yazmanın Mervden geldiğini söylemiş. Hem Kacar hükümdarı Ağa Muhammed Han’ın kitapları bulunan bir sandıktan çıktı diyor, hem de Merv’den geldi diyor. Biraz tutarsız. Belki satacağı mala değer verdiğini sanıyordu. Yazın çok güzel, çok güzel gözlemlerin var. Benim 3. Nüshadaki Türkmence usurlarla ilgili yazdığım yazıyı da gönderiyorum bk. Yusuf Azmun “Dede Korkut’un Üçüncü Nüshası ya da Kitab-ı Türkmen’de Türkmence Sözcükler”. Belki işine yarayacak bilgi bulabilirsin. Bu makale ÇÜTAD’da basıldı. İran’dan bir Azerbaycanlı basması için izin istedi. Ben de bazı ilâvelerle gönderdim. Bu ilaveli şeklini sana gönderiyorum”.*

Elbette bu görüş ve tespitlerin hepsine katılmadığım âşikârdır. Konu *Korkut Ata* ile ilgilidir ve heyecan verici bir tarafı da vardır. Çok şeyler söylendi; eminim daha da söylenecek, yazılacaktır. Yusuf Azmun arkadaşımın yukarda musannif veya müstensih ile bağlı görüşlerine şu nedenler ile katılamıyorum: Birincisi, XX. yüzyıl ilk çeyreği içinde Anadolu, Kafkasya, Azerbaycan, İran ve Çarlık RusyaTürkmenistan sahalarında yaşayanlar Türkler arasında kullanılan dil farkları o kadar fazla görünmüyor. Anadolu sahası Türkmenleri ile öbür coğrafyalar arasında dil farkları sonradan politik ve ideolojik nedenlerden dolayı yaratılmıştır. Oğuz boylarının yeryüzünde erişmediği, gitmediği coğrafya olmadığı yazıya alınmış sözlü tarihlerinde sıkça vurgulanır. Hocalı Molla’nın bu işi ilk değıldir. Dediğim gibi, *Cenknâme* adlı eser için de benzer yol ve yöntem kullandığı görülmektedir. Hocalı Molla, 1920 yılında vefat edince babasından kalan ve kendisinin kattığı çok zengin yazma eserlerle dolu olduğu belirtilen kitaplığı ölümünden sonra dağılmış, yağmaya uğramıştır. Merv’den kitap tacirleri eliyle Tahran sokaklarına sahaf eline düştüğü düşüncemi koruyorum.

⁵⁸ İsmail Görkem’in katkılarına, Azmun’un göndermiş olduğu notlara ve kaynakçayı düzene koymada yardımcı olan Esra B. Savcı’ya içtenlikle teşekkür ederim.

Kaynakça

- Aça, M. (2021). Prof. Dr. Seyfeddin Rzasoy'un Son Kitabı Üzerine. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 410-418.
- Araslı, H. (1939). *Kitab-ı Dede Korkut*. Bakü: Azer Neşr.
- Asker, R. (2019). *Kitab-ı Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Ata, A. (1997). *Rabgûzî: Kısasü'l-Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması Soylamalar ve İki Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Barthold, V. V. (1950). *Dede Korkut*. Haz. Araslı, H. & Tahmasip, M. G. Bakı.
- Barthold, V. V. (1962). *Kniga Moego Deda Korkuta. Oguzskiy Geroičeskiy Epos*. Moskova-Leningrad: Nauka.
- Berdiyev, K. (1980). *Türkmen Halk Dörediciliği Boyunca Görgezici*. Aşgabat: İlim Neşri.
- Diez, von H. F. (1811-1815). *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften I-II*. Berlin: in Commission der Nicolaischen Buchhandlung.
- Diez, von H. F. (2018). *Oğuz Tepe Gözü*. Terc. Güneş, H. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Ekici, M. (2019). *Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım)-Transkripsiyon-Aktarma*. İstanbul: Ötüken.
- Ercilasun, A. B. (2019). Dede Korkut'un Yeni Nüshası Üzerine. *Turkologiya*, 2, 92-98.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, M. (1958). *Dede Korkut Kitabı- I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1938). *Dede Korkut*. İstanbul: Arkadaş Basımevi.
- Gökyay, O. Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Gumilev, N. L. (2002). *Hunlar*. Çev. Batur, A. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kaçalin, M. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kalenderoğlu, İ. (2010). A. N. Samoyloviç'in Türkmen Edebiyatı ve Folkloruna Katkıları, *Gazi Türkiyat Dergisi*, 1(6), 285-295.
- Kalenderoğlu, İ. (2011). *Türkmen Bahşılık Geleneği*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kırzioğlu, M. F. (1968). Halk Hikâyelerinde “Döşeme” Söyleme Geleneği. *Türk Dili*, 207, 470-482.

Kilisli Muallim Rifat [Bilge], (1916). *Kitâb-ı Dede Korkut ‘âlâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân. ‘Âsâr-ı İslâmiye ve Milliyye Tedkik Encümeni Neşriyatı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Kononov, A. N. (1958). *Rodoslovnaya Turkmen, Ebu-l-Gazi Xana Xivinskogo*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR Institut Vostokovedeniya.

Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Muallim Cevdet (1915). Oğuznâme-Kitâb-ı Dede Korkut. *Yeni Mecmu’a Çanakkale Nusha-i Fevkalâdesi*, 89-92.

Onur, S. (2019). Ejderha Destanı’nın Yeni bir Neşri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 687-723.

Özkan, İ. (1997). Türkmenistan’dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 53, 263-314.

Rossi, E. (1952). *Il ‘Kitab-i Dede Qorqut’: racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oguz tradotti e annotati con ‘facsimile’ del ms. Vat. turco 102*. Vatican: Città del Vaticano.

Rzasoy, S. (2020). *Kitabi-Türkman Lisani*. Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Neşri.

Samoyloviç, A. N. (2005). *Tuyurkskoe Iazıkoznanie Filologiya Runika, [Sost. i otv. Red. G. F. Blagova, D. M. Nasilov]*. Moskva: Vostochnaia Literatura, RAN.

Seyidov, A. (2011). *Türkmen Halk Edebiyatı Bibliyografyası*. Ankara. Kurgan Edebiyat Yayınları.

Shahgoli, N. K. et. al. (2019). Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.

Şahin, İ. (2012). Kadı Abdısettar Cenknâmesi Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 219-238.

Şçerbak, M. A. (1959). *Oguz-Name. Muhabbet- Name. Pamyatniki Drevneiuygurskoi i Staraozbekskoi Pismennosti*. Moskva: Izd. Vostoçnoj Literatıry.

Tezcan, S. & Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tezcan, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Togan, Z. V. (1972). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Tulum, M. & Tulum, M. M. (2016). *Dede Korkut Oğuznameler Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yıldırım, D. (2003). Hikâyeciliğimizde Üçüncü Yaratıcılık Ortamı ve Hikâyeci Eyyûb-i Garîb. *Türkbilig*, 5, 134-142.

Yıldırım, D. (2005). XVIII. yüzyıl Üçüncü Boyut Hikâyeciliği ve Beğ Böyrek Hikâyesi Üzerine Notlar. In Gülsevin, G. & Arıkan, M. (Eds.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* (pp. 751-763). İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Yılmaz, E. et al. (2013). *Sa'lebî: Kısas-ı Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.